

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sportovních studií

HABILITAČNÍ PRÁCE

Brno 2014

PhDr. Michal Vít, Ph.D.

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sportovních studií

Teoretické aspekty sebeobrany dětí a mládeže
v kontextu vědního oboru kinantropologie

Michal Vít

Habilitační práce

Brno 2014

Motto:

„The solution of adult problems tomorrow depends in large measure upon the way our children grow up today. There is no greater insight into the future than recognizing that, when we save children, we save ourselves.“

Margaret Mead

„Řešení zítřejších problémů dospělých ve velké míře záleží na způsobu, jakým vyrůstají děti dnes. Není lepšího náhledu do budoucnosti než si uvědomit, že když zachráníme děti, zachráníme sami sebe.“

Margaret Mead

Přeložil Michal Vít

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat lidem, kteří mi v životě pomohli stát se tím, kým jsem. Na prvním místě děkuji mým rodičům za to, že mi poskytli do života všechno, co člověk potřebuje k tomu, aby se stal člověkem. Děkuji své ženě za neustálou podporu a pochopení někdy vyčerpávající cesty bojovníka a akademika. Děkuji také svým starším kolegům, kteří mne formovali a vedli v profesním životě, doc. Miroslavu Ďurechovi, CS.c. a doc. PhDr. Bc. Zdenku Regulimu, Ph.D. Nakonec děkuji svým kolegům na Katedře gymnastiky a úpolů, kteří kolem mne vytváří výborný pracovní kolektiv.

Ve Worcesteru 24. 9. 2014

Michal Vít

Obsah

Obsah	3
Úvod	5
1. Cíl a metodologie	8
2. Sebeobrana dětí a mládeže a její postavení ve společnosti.....	10
2.1. Definice sebeobranu.....	11
2.2. Sebeobrana v systému sportu.....	13
2.3. Sebeobrana v primární a sekundární úrovni vzdělávacího systému ČR.....	16
2.4. Sebeobrana specifických skupin.....	17
3. Sebeobrana a kriminální vědy	20
4. Operacionalizace pojmů dítě, mládež, mladiství	25
5. Věková hranice trestní odpovědnosti dětí.....	27
6. Prevence kriminality.....	30
6.1. Systém prevence kriminality v České republice	32
6.2. Prevence násilí na dětech.....	35
7. Dvě strany násilí	36
7.1. Násilí páchané na dětech	36
7.2. Analýza statistik Policie ČR kriminality páchané na dětech	43
7.3. Kriminalita a násilí páchané dětmi	45
7.4. Současné etopedické problémy	49
7.5. Analýza statistik Policie ČR kriminality dětí.....	53
8. Sebeobrana dětí v prevenci viktimizace a kriminality.....	57
8.1. Prevence kriminality a viktimizace ve školním prostředí	57
8.2. Cyklus konfliktu	58
8.3. Cíle výuky sebeobranu na základních a středních školách	62
8.3.1. Vzdělávací cíle výuky sebeobranu	64
8.3.1.1. Informativní cíle	64
8.3.1.2. Formativní cíle	65
8.3.2. Výchovné cíle výuky sebeobranu	66
8.3.2.1. Všeobecné cíle.....	66
8.3.2.2. Specifické cíle	67
8.3.3. Zdravotní cíle výuky sebeobranu.....	68

8.3.5.	Kompenzační cíle.....	68
8.3.6.	Hygienické cíle.....	68
8.4.	Postavení sebeobrány dětí v prevenci viktimizace	69
8.5.	Efektivita výuky sebeobrány v prevenci viktimizace	72
8.6.	Postavení sebeobrány dětí v prevenci kriminality	76
9.	Vybrané publikace k problematice sebeobrány dětí a mládeže	81
	Závěr.....	159
	Bibliografie	161

Úvod

Sebeobranou dětí a mládeže se zabývám od roku 2005, kdy jsem začal působit na Fakultě sportovních studií MU jako asistent se zaměřením na úpoly. Jako odborník na japonská bojová umění a sebeobranu jsem pokládal za čest, že mohu vzdělávat budoucí učitele tělesné výchovy, kteří budou děti ve školách vést k důležitým hodnotám nejen bojových umění, jako jsou respekt, sebeovládání, koncentrace a zodpovědnost. Rovněž jsem pokládal za důležité, že učitelé mohou děti připravovat na prevenci a řešení skutečných životních problémů jako je použití násilí ve společnosti v různých jeho formách. Formálním východiskem a důkazem opodstatněnosti mého počátečního pedagogického úsilí byly kurikulární dokumenty na celostátní úrovni, které význam výuky úpolů a sebeobranu kodifikovaly (Balada, 2007, Jeřábek & Tupý, 2007).

Terciální vzdělávání by mělo být logickou návazností na povinné učivo základních a středních škol. Proto jsem byl již během několika prvních semestrů výuky studentů celouniverzitní tělesné výchovy a především studentů učitelství tělesné výchovy překvapen skutečností, že s výukou úpolů se studenti na základních a středních školách setkali v naprosto minimální míře, lze říci, že zcela vůbec. U studentů předmětu sebeobrana v rámci celouniverzitní výchovy jsem narazil na následující problém. Studenti přišli s cílem výuky sebeobranu, ačkoliv nezvládali plnit jednoduché motorické úkoly typické pro základní školu, např. kotoul vpřed. V takovém případě představovala výuka pádové techniky jako protiúrazové zábrany nedosažitelnou metou. Soustředil jsem se proto na výuku jednoduchých principů sebeobranu, výklad teorie a průpravné úpoly vedoucí k rozvoji motorických schopností a osvojování pohybových dovedností na principu zkušenostního učení. Motorická úroveň a docilita studentů učitelství tělesné výchovy byla na podstatně vyšší úrovni, řekl bych optimální, což je dáno správně nastavenými podmínkami výběru studentů při přijímacím řízení ke studiu na vysoké škole. Dovednostní úroveň v intencích úpolů byla však srovnatelná se studenty ostatních fakult s jiným než tělovýchovným zaměřením. Z této skutečnosti lze lehce dedukovat, že studenti se během primárního a sekundárního vzdělávání s výukou úpolů setkali zcela minimálně. Lze samozřejmě připustit, že v případě výuky úpolů na základní či střední škole mohla být retence úpolových pohybů nízká. Otázkou však zůstává proč, a odpověď je nasnadě. Díky nízké časové dotaci věnované výuce úpolů.

Důkazem toho je fakt, že většina studentů bez větších problémů navazuje na předchozí vzdělání z tělesné výchovy ve sportech, jako jsou plavání, gymnastika, sportovní hry, atletika a někdy i na poměrně vysoké úrovni. V hodinách úpolů však většina studentů zcela neví, co by měli dělat v případě přímého tělesného kontaktu s jiným člověkem. Na posledním místě je třeba uvést, že při dotazu na předchozí výuku úpolů studenti její absenci sami přiznávají.

Druhou překvapující skutečností pro mne byl přístup některých studentů tělesné výchovy, především v předmětu Teorie a didaktika úpolů v magisterském studiu. Pohled odborníků na úpoly, jakožto užitečnou oblast sportovních aktivit, které snižují riziko úrazů pádem, zvyšují frustrační toleranci proti náhlému kontaktu, zvyšují sebevědomí a obranyschopnost jedince, nebyl zdaleka jednoznačně sdílen napříč spektrem studentů. Během své praxe jsem zažil a slyšel mnoho negativních názorů na úpoly, jako nebezpečná cvičení se zvýšenou úrazovostí ve srovnání s ostatními sporty, sportovní odvětví vedoucí k agresivitě cvičenců apod. Tyto skutečnosti byly pro mne velmi zarážející, protože se značně lišily od toho, co jsem doposud o úpolech znal z odborné komunity, literatury a kurikulárních dokumentů. Diskrepance mezi osvojenými znalostmi a percepcí úpolů ze strany některých budoucích i současných pedagogů mne vedla nejdříve k zamyšlení a později k vlastnímu vědeckému bádání v této oblasti, abych revidoval své znalosti a zvýšil validitu svého odborného pohledu.

Během téměř deseti let práce v oblasti úpolů na akademické půdě jsem načerpal mnoho nových poznatků, které obohatily můj profesní pohled na tuto sportovní oblast. Jako vědec a pedagog jsem se v mnohém naučil novým věcem, získal nové poznatky, falsifikoval některé své původní poznatky, vyvrátil sám pro sebe některá zaužívaná dogmata o výuce úpolů a v něčem zvýšil reliabilitu svých původních znalostí.

Pro kvalitu mé práce bylo zásadní zvýšení objektivity bádání díky širokému mezinárodnímu kontextu, který jsem získal studiem úpolů v různých zemích na akademické i neakademické půdě. Tuto skutečnost zmiňuji proto, že ji považuji za důležitou z více důvodů. Zejména proto, že jsem měl příležitost mnohé informace verifikovat v různých zemích, které se liší svou kulturou, mentalitou a také formálním zařazením úpolů do vzdělávacího systému. Jako učitel jsem měl příležitost seznámit se s výukou úpolů na vysokých školách v Portugalsku a Velké Británii v rámci výměnných učitelských mobilit programu Erasmus, dále s výukou úpolů v Ruské

federaci při studiu na Moskevské státní pedagogické univerzitě a návštěvě Ruské státní univerzity fyzické kultury, sportu, mládeže a turizmu v Moskvě, kde je výuka úpolů bohatě zastoupena. Jako člen vědecké asociace International Martial Arts and Combat Sports Scientific Society (IMACSSS) zaměřující se na úpolové sporty a bojová umění, a nyní jako člen rady IMACSSS pracuji v oblasti výzkumu úpolů po boku kolegů z různých zemí od Japonska po USA. V rámci akademické činnosti jsem měl možnost vyučovat úpoly studenty sportovních oborů z různých zemí EU v rámci letní školy EduSport v Rimini v Itálii. Osobně jsem byl organizátorem třech ročníků letní úpolové školy International Summer School of Combatives na Fakultě sportovních studií MU, která sleduje aktuální trendy v oblasti úpolů a je vedena za účasti zahraničních lektorů (USA, Portugalsko, Polsko).

Více než 17 let studuji japonské bojové umění aikibudo pod vedením francouzských učitelů Alaina Floqueta, Daniela Bensimhona a Paul Patrick Harmanta ve federaci FIAB (Fédération Internationale d'Aikibudo), jsem členem Federace českého aikibudo (FČA) a vedoucím vysokoškolského oddílu Aikibudo VSK Univerzita Brno. V bojovém umění aikibudo jsem nositelem 3. danu. Ve škole japonského šermu Tenšin šóden katori šintó ryu, kterou jsem studoval a studuji pod vedením výše jmenovaných francouzských učitelů, a také japonského učitele Goro Hatakeyami, jsem nositelem 2. danu. V těchto úpolových systémech jsem získal vhled do teorie a praxe tradičních japonských bojových umění. Jako učitel sebeobrany studijních oborů Speciální edukace bezpečnostních složek a Aplikovaná sportovní edukace bezpečnostních složek na FSpS MU jsem získal zkušenosti v oblasti sebeobrany také jako certifikovaný instruktor sebeobranných konceptů S.D.S, T.C.S., Krav maga a Panantukan pod vedením rakouského instruktora Petera Weckaufa v Self Defense and Martial Arts Institut (S.A.M.I.). Jako autor a instruktor kurzu Sebeobrana pro střední školy jsem měl příležitost v rámci kurzu Celoživotního vzdělávání vést motivované pedagogy k aktivnímu přístupu ve výuce sebeobrany na středních školách. Teorii a didaktice sebeobrany dětí a mládeže jsem věnoval své kvalifikační práce, rigorózní i disertační. Jako pedagog FSpS MU jsem vedoucím závěrečných prací bakalářských a diplomových s převážným zaměřením na problematiku sebeobrany.

1. Cíl a metodologie

Cílem práce je vytvořit systematický přehled poznatků o teoretických aspektech výuky sebeobrany dětí a mládeže v tělesné výchově. Kromě formálních kapitol Úvod, Cíl a metodologie je práce rozdělena do dvou částí, jejichž kapitoly na sebe plynule navazují. První obsahovou částí tvoří kapitoly 2.-8., které představují zcela nový text zaměřený na společenský a kriminologický kontext výuky sebeobrany dětí a mládeže nejen ve školní tělesné výchově, který je uvozujícím komentářem pro druhou část práce. První část práce je strukturována a formátována dle aktuálních pravidel pro tvorbu odborných textů na Fakultě sportovních studií MU. Jedná se zejména o strukturu a číslování kapitol a dodržování citační normy APA 6th edition povinné pro kvalifikační práce na FSpS MU. První část práce si klade za cíl osvětlit zásadní poznatky o významu a účinnosti prevence viktimizace a kriminality, které byly získány výzkumem v České republice a v zahraničí a vytvořit tak aktuální teoretický přehled uvozující část druhou.

Druhou část práce tvoří, rozsahem obdobně dlouhá, kapitola 9. V této části práce jsou uvedeny vybrané publikace autora vztahující se k tématu sebeobrany dětí a mládeže publikované ve vědeckých kruzích, zejména na mezinárodních konferencích. Jedná se o průřez autorovou publikační činností ve zvolené oblasti. Z důvodu citační etiky byly u těchto publikací zachovány citační záznamy a formátování textu tak, jak byly vyžadovány editory v době svého publikování. Ve většině případů jsou citace uváděny dle stylu ČSN ISO 690. Citované zdroje jsou uváděny standardně vždy na konci každého článku. Aby nedošlo k záměně nebo nejasnostem, nejsou tyto citační záznamy uváděny v souhrnné bibliografii na konci habilitační práce. Tím bylo také zamezeno redundantnímu narůstání počtu stran práce. Jelikož některé z textů byly publikovány v anglickém jazyce, pro účely habilitační práce byly přeloženy do češtiny. Zachování původního formátování a citačních záznamů umožňuje přehledně rozlišit texty v kapitole 9. od textů nových v kapitolách 2.-8., a tím vyloučit jakékoliv pochybnosti o dodržení citačních a etických pravidel tvorby akademických textů.

Design práce je teoretický s převažujícím kvalitativním charakterem. Metody práce použité při vypracování textu byly především rešerše, analýza a komparace odborných informačních zdrojů, zpráv a vládních dokumentů, které se dotýkají tématu bezpečnosti

a prevence viktimizace a kriminality. V kapitolách 7.2 a 7.5 obsahujících analýzu policejních statistik byly využity kvantitativní metody deskriptivní statistiky.

Všechny uvedené vědecké publikace v kapitole 9. byly publikovány na vědeckých konferencích a zveřejněny dle publikačních a vědeckých standardů v oboru kinantropologie. Hlavním autorem publikací je však vždy autor habilitační práce. Pokud se jedná o publikace ve spoluautorství, pak autor habilitační práce byl vždy hlavním autorem publikace, dílčí části problematiky vytvářel a konzultoval společně s kolegy z Oddělení gymnastiky a úpolů na FSpS MU, kteří jsou uvedeni jako spoluautoři. Kvantitativní a obsahový autorský podíl je dán pozicí hlavního autora a původce myšlenky, kterým je autor předkládané habilitační práce.

Pořadí vybraných publikací sleduje systematické cíle, a do jisté míry reflektuje názorový vývoj autora v uplynulých letech. Články jsou seřazeny systematicky od zjištění aktuálního stavu výuky úpolů na ZŠ, přes zkušenosti s výukou sebeobrany dětí na ZŠ, vytvoření koncepce výuky sebeobrany pro SŠ včetně mezioborových přesahů, využití modelových situací jako výukové a testovací metody, význam výuky úpolů v prevenci sociálně-patologických jevů ve společnosti až po učební výstupy studentů z výuky sebeobrany na SŠ. Vybrané články jsou průřezem publikační činnosti autora. Detailněji byla jednotlivá témata zpracována v rigorózní a dizertační práci (Vít, 2009, 2011). Kapitola 9. Obsahuje následující publikace věnované problematice sebeobrany dětí a mládeže:

1. Zjištění současného stavu výuky úpolů na vybraných základních školách v Jihomoravském kraji z pohledu žáků.
2. Zkušenosti s výukou sebeobrany dětí.
3. Koncepce výuky sebeobrany na středních školách.
4. Sebeobrana a její mezioborové přesahy v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia.
5. Modelové sebeobrané situace ve školní tělesné výchově.
6. Využití modelových sebeobraných situací ve výuce sebeobrany na středních školách.
7. Úpolové aktivity – strategie a prostředek prevence sociálně-patologického jednání dětí a mládeže?
8. Učební výstupy z výuky sebeobrany v tělesné výchově na středních školách.

2. Sebeobrana dětí a mládeže a její postavení ve společnosti

Skutečnost, že rodiče a dospělí lidé obecně, jsou legálně a morálně povinni chránit děti před riziky různého druhu, není obecně zpochybňována. Cílem tohoto textu je zvýšit pozornost vůči klíčovým teoretickým aspektům sebeobrany dětí a mládeže v kontextu vědního oboru kinantropologie, tedy nauce o lidském pohybu a jeho bio-psycho-socio-spirituálním aspektům. Sebeobrana dětí a mládeže je společensky závažné téma, kterému se věnují kurikulární dokumenty pro základní a střední vzdělávání (Balada, 2007, Jeřábek & Tupý, 2007), preventivní strategické dokumenty (MŠMT, 2013, Vaníčková et al., 2009), odborná literatura (Náchodský, 2006, Bishop & Thomas, 1993), didaktické materiály určené pro vzdělávání pedagogů (Ďurech, 2000, Fojtík, 1999) a také odborníci v oblasti úpolů zabývající se volnočasovými aktivitami dětí (Kolcun, 2014).

Kinantropologický výzkum je z velké části zaměřený na oblast sportu. Ačkoliv sebeobrana není, až na výjimky, sportovní disciplínou ve svém původním slova smyslu, je téměř dokonalým příkladem mnohazměrnosti problému spojeného s výukou pohybových aktivit. Výuka pohybové části sebeobrany je systémově velmi podobná sportovnímu tréninku, často i identická. Jak bude však rozvedeno v následujících kapitolách, výuka sebeobrany zahrnuje mnohem širší oblast, než pouze pohybovou. Základními oblastmi přípravy ve výuce a tréninku sebeobrany jsou:

1. Teoretická (strategicko-taktická) příprava
2. Psychologická příprava
3. Technická příprava
4. Kondiční příprava.

Teorie sebeobrany dětí a mládeže uvedená v této práci se soustřeďuje na dva základní okruhy témat. Tím prvním je oblast kriminologická, zabývající celospolečenskými otázkami kriminality páchané na dětech a kriminality a delikvence páchané dětmi. Stěžejními otázkami v této oblasti jsou:

1. Jakým způsobem lze předcházet kriminalitě páchané na dětech a mládeži?
2. Jakým způsobem lze předcházet kriminalitě páchané dětmi a mládeži?

3. Jak děti chránit před násilím a jinou trestnou činností?
4. Jak snížit primární a sekundární viktimizaci dětí a mládeže?

Druhým okruhem jsou témata pedagogická a didaktická, která se snaží najít odpovědi na otázky:

1. Jak systémově přistoupit k prevenci viktimizace dětí a mládeže v didaktickém procesu?
2. Jak systémově přistoupit k prevenci kriminality dětí a mládeže v didaktickém procesu?
3. Jak vyučovat problematiku sebeobrany ve školách, ve kterých předmětech se věnovat problematice kriminality a násilí?
4. Jaké zvolit učivo sebeobrany a metody, formy jeho předávání?

Tento text neaspiruje na to, aby zcela zodpověděl všechny uvedené otázky, ostatně tento úkol představuje pro celou společnost stále výzvu, která není zatím uspokojivě naplněna. Předkládaný materiál je souhrnným přehledem teoretických aspektů sebeobrany dětí a mládeže, kterým se autor věnoval v minulých letech, doplněný aktuálním kriminologickým pohledem. Po přečtení následujících kapitol by měl čtenář získat poměrně komplexní obraz problematiky výuky sebeobrany pro uvedenou specifickou skupinu s odkazy na další studijní zdroje.

2.1. Definice sebeobrany

Abychom se mohli v dalších kapitolách zabývat teoretickými aspekty sebeobrany dětí a mládeže z různých hledisek, je třeba na prvním místě definovat samotný pojem sebeobrana. Přijmeme-li definici Náchodského (2006, p. 5), pak sebeobranou rozumíme praktickou účelovou disciplínu, sloužící především k ochraně života, zdraví, majetku, cti, osobní a domovní svobody, která je založena na souhrnu znalostí a dovedností určených k předcházení útoku na vlastní osobu, k obraně před fyzickou a psychickou újmou v průběhu útoku i k odsunutí negativních jevů útoku na psychiku napadeného. Tuto definici považujeme pro účely naší práce za optimální především z toho důvodu, že při pohledu na sebeobranu zohledňuje časové hledisko. Definuje tedy sebeobranu

jako systém opatření, která jsou vykonáváni před, během i po ukončení útoku na různé zájmy chráněné zákonem. Mezi odborníky však nepanuje v definici sebeobranu jednotný názor. Nejjednodušší definice ztotožňují sebeobranu s konkrétním úpolovým systémem. Například tradiční pohled na sebeobranu, nejen na českém území, byl ten, že sebeobranou je japonské bojové umění džúdzucu (Jiu Jitsu. Die Selbstverteidigung). Tento pohled se zdá být pochopitelný zejména v historickém kontextu, jelikož na počátku 20. století byl japonský sebeobranný systém džúdzucu v Evropě jediný svého druhu. Jakožto sebeobranný systém stále vedle tradičních úpolových sportů jako box a zápas, které se společně se vzpíráním řadily do tzv. těžkoatletických disciplín (Reguli, Ďurech & Vít, 2007). Rovněž další definice byly spíše praktického charakteru. Např. Ďurech (2002, p. 11) říká, že „sebeobrana odpovídá svým charakterem původním bojovým činnostem, při kterých v krajních případech může jít o život účastníka konfliktu, přičemž, zde jde o porušení rovnosti podmínek v neprospěch obránce, resp. napadeného. Nicméně v jiné publikaci Ďurech (2000, p. 10) dodává, že „v sebeobraně jde o snahu napadeného vyhnout se fyzickému střetu, a když to není možné, vyřadit útočníka z boje, přičemž v boji použijeme jakýkoliv, v dané situaci nejúčinnější, prostředek, který však musí být přiměřený stupni nebezpečí útoku“, a tím zahrnuje do definice sebeobranu rozměr času a činnosti předcházející útok s cílem útoku se vyhnout. Konečně Reguli definuje sebeobranu následovně: „Sebeobranu tvoří různé úpolové aplikace. Je užítkovou pohybovou činností. Aplikace znamená, že sebeobrana je otevřeným systémem, aby bylo možné podle okolností (daných zúčastněnými osobami, situací apod.) měnit konkrétní úpolové činnosti takovým způsobem, aby sebeobranná akce byla dostatečně účinná a rychlá, a aby byly současně zachovány zájmy chráněné zákonem (především život a zdraví člověka). Sebeobranu rozdělujeme na osobní sebeobranu (se zvláštní skupinou sebeobranu žen) a profesní sebeobranu“ (Reguli, 2005, p. 15). Tato definice zahrnuje důležité hledisko a tím je účel použití sebeobranu. Vytváří se tak dvě skupiny sebeobranu, osobní a profesní, které Reguli (2005, p. 16) definuje takto:

Osobní sebeobrana

Je určena nejširší oblasti zájemců, tedy široké veřejnosti. Najdeme zde všechny věkové, profesní a jiné kategorie cvičenců. Velkou skupinu tvoří ženy a dívky. Tato skupina má

své specifické znaky a je třeba na ni brát zvláštní zřetel. Proto je této skupině určena sebeobrana žen.

Profesní sebeobrana

Je určena pro profese, které vyžadují specifické úpolové dovednosti. Podle charakteru používaných technických prostředků můžeme dále rozlišovat profesní sebeobranu pro bezpečnostní složky, ozbrojené složky a ostatní profese.

Systematiku sebeobrany graficky znázorňuje obr. 1.

Obr. 1. Systematika sebeobrany (Vít, Reguli & Chvátalová, 2012)

2.2. Sebeobrana v systému sportu

Úpolové sporty jsou bohatě zastoupeny do systému sportu od nesoutěžních disciplín (např. aikidó) až po olympijské sporty (box, džúdó, taekwondo, šerm, zápas). Mezi úpolovými systémy má své postavení také sebeobrana a to na různých úrovních z pohledu zaměření a způsobu výkonu. Systematika úpolů podle Reguliho (2005) je zkonstruována ze tří úrovní, které rozdělují úpoly na:

1. Průpravné úpoly (úroveň úpolových předpokladů)
2. Úpolové sporty (úroveň úpolových systémů)
3. Sebeobrana (úroveň úpolových aplikací)

Každá s těchto skupin úpolových cvičení má svůj účel využití v didaktickém procesu. Zatímco průpravné úpoly slouží především k rozvoji pohybových schopností a dovedností, jako příprava na další úroveň, úpolové sporty jsou hlavní a největší oblastí úpolů. Obecně lze úpolové sporty nazývat úpolovými systémy, jelikož jejich zaměření se liší podle účelu na soutěžní, sebeobrané a komplexně rozvíjející (Reguli, 2005). Z uvedeného vyplývá, že sebeobrana je nedílnou součástí úpolů jako skupiny tělesných cvičení, ale také samostatných úpolových systémů. Při podrobnějším pohledu na úpoly můžeme identifikovat několik oblastí, které se týkají vztahu úpolových systémů a sebeobrany.

Na prvním místě je třeba připomenout, že všechny úpolové aktivity vznikly ve fylogenezi z původních loveckých a později bojových dovedností, které měly čistě utilitární charakter (Reguli, Ďurech & Vít, 2007). V průběhu rozvoje bojových systémů došlo k jejich zdokonalování až na úroveň, kterou dnes nazýváme bojovými umění. Ačkoliv některá bojová umění postupně ztratila své původní bojové funkce, ať už záměrně či nikoliv, jejich původní charakter byl čistě sebeobraný, případně útočný. Dnes „za bojová umění lze považovat zejména pohybové systémy, které se vyvinuly ze starých způsobů boje, a které se dnes uplatňují jako součást životní cesty, pro sport, sebeobranu, nebo je jejich cílem zachování tradice a kulturního dědictví“ (Reguli, 2005, p. 23).

Některé úpolové sporty se vyvinuly z bojových umění (např. džúdó, karate, wušu apod.) a sebeobrannou složku si zachovaly, některé nikoliv. Např. tradiční způsob japonské sebeobrany džúdžucu je dodnes praktikován s důrazným akcentem na sebeobranu, nicméně má i svou sportovní formu, která je zařazena do programu Světových her, které jsou považovány za předstíh Olympijských her (IWGA, 2014). Světové hry organizuje Mezinárodní sdružení světových her (International World Games Association, IWGA), které pracuje pod patronátem Mezinárodního olympijského výboru IOC (Reguli, 2005). Do programu Světových her jsou v současnosti zařazeny úpolové sporty aikido, džúdžucu, karate, kickboxing, muaythai a sumo (IWGA, 2014).

Dále můžeme v oblasti bojových umění pozorovat, že některá z nich, ačkoliv se ve svém vývoji zaměřila více na sport, ponechala si sebeobranu jako kodifikovanou součást svého vzdělávacího kurikula. Typickým příkladem je džúdó, které je dnes

známo především jako soutěžní úpolový sport (šiai džúdó). Součástí školy Kódokan džúdó, jejímž zakladatelem byl Džigoro Kanó, jsou kata (sestavy), které uchovávají sebeobrané techniky. Jedná se o Kime no kata, která zahrnuje techniky klasické sebeobrany proti neozbrojenému útoku, a útoku nožem a mečem. Dále je kata rozdělena na dvě části. První část Idori obsahuje techniky v tradičním japonském sedu, druhá část Tačiai, zahrnuje techniky v postoji. Druhou kata je Kodokan gošin džucu no kata vytvořená v roce 1956 zahrnující obranu v postoji proti neozbrojenému útoku, útoku nožem, tyčí a ohrožování pistolí (Reguli, 2005).

Dalším příkladem sebeobrany v bojových uměních je praktikování sestav. V japonských bojových uměních se jedná o kata, v čínských bojových uměních o taolu. Tato cvičení představují soubor úpolových technik (krytů, úderů, kopů apod.) sestavených do přesných kombinací a přechodů mezi nimi za účelem demonstrace principů daného stylu bojového umění. Zpravidla jsou předcvičovány bez skutečného protivníka, anebo s protivníkem, kdy jsou demonstrovány aplikace pohybu v sestavě (v japonských bojových uměních nazýváme aplikace bunkai). Sestavy mají výrazný sebeobraný charakter, což dokazuje i to, že způsob pohybu se blíží více provedení ve skutečných bojových situacích než ve sportovním boji. Tento rozdíl je v některých bojových uměních se sportovním aspektem přímo diametrální (např. karate).

Úpolové sporty, které nevznikly z bojových umění, mají zpravidla k sebeobraně formálně menší vztah. Např. anglický box nebo zápas v řecko-římské a volném stylu mají své kořeny ve sportovním zápolení, sebeobrané cíle specificky nesledují. Na druhé straně jsou tyto úpolové sporty často využívány k přípravě specialistů na osobní či profesní sebeobranu, díky jejich propracované technice, didaktice a často také díky jejich účelnosti a snadné aplikovatelnosti. Jeden z průzkumů ve vybraných praporech Armády ČR např. poukázal na to, že box je druhým preferovaným úpolovým systémem, kterému by se vojáci chtěli věnovat v rámci výcviku ve své pracovní době (prvním uvedeným je krav maga). Tento průzkum také ukázal, že z různých úpolových sportů se vojáci ve svém volném čase nejvíce věnují tréninku boxu (39%), mixed martial arts (23%) a thajskému boxu (19%) (Kordík, 2014).

Ve 20. a 21. století můžeme sledovat dynamický rozvoj moderních sebeobraných systémů (např. sambo, musado, krav maga aj.). Některé z těchto sebeobraných

systémů převzaly část úpolových sportů. Např. Crazy Monkey Defense^{TM} je sebeobranný systém, který byl vyvinut na základě anglického a thajského boxu a prvků dalších sportů, které si uchoval jako svou integrální část (King, 2014). Jiné sebeobranné systémy vytvořili zcela nové koncepty, které nejsou založeny na znalostech tradičních bojových umění ani úpolových sportů, čerpají více ze současných vědeckých poznatků a empirie (např. S.P.E.A.R., ISR MATRIX, H2H, URBAN COMBATIVES, R.A.D. system aj.). Dalším aspektem tréninku sebeobrany a sportu je fakt, že sebeobrana je často chápána jako druh nesoutěžní sportovní aktivity. Cvičenci navštěvující kluby sebeobrany sledují více cíle. Jednak je to rozvoj sebeobranných kompetencí, současně očekávají benefit zvýšení fyzické kondice, což nedílná oblast dobře sestaveného tréninku sebeobrany. Souhrnně můžeme konstatovat, že sebeobrana má silný vztah k systému sportu a na základě uvedeného lze rozlišit několik vztahů mezi sebeobranou a úpolovými systémy:

1. Bojová umění jako sebeobrana (např. aikidó, džúdó, džúdzucu, karate, aj.)
2. Úpolové sporty jako sebeobrana (např. box, zápas, aj.)
3. Sebeobranné systémy se sportovní složkou (např. Crazy Monkey Defense^{TM})
4. Sebeobranné systémy bez vztahu k bojovým uměním a úpolovými sportům (např. Urban Combatives, R.A.D. system, aj.).

2.3. Sebeobrana v primární a sekundární úrovni vzdělávacího systému ČR

Sebeobrana není jen utilitární pohybovou činností a sportovní aktivitou pro volnočasovou činnost, je také učivem pro základní a střední školy. Rámcové vzdělávací programy (dále jen RVP) jsou společně s Národním programem vzdělávání kurikulárními dokumenty státní úrovně. RVP vymezují závazné rámce vzdělávání pro jeho jednotlivé etapy (předškolní, základní a střední vzdělávání). RVP jsou závazným podkladem pro vytváření základního kurikulárního dokumentu školní úrovně, Školního vzdělávacího programu (dále jen ŠVP). Základní učivo úpolů pro základní a střední vzdělávání stanovuje Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (Jeřábek & Tupý, 2007) a Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (Balada, 2007) takto:

Základní vzdělávání:

1. Stupeň – průpravné úpoly: přetahy, přetlaky
2. Stupeň – úpoly: základy sebeobrany, základy aikidó, džúdó, karatedó.

Střední vzdělávání:

– sebeobrana, základy džúdó, aikidó, karatedó (základem je sebeobrana, rozsah ostatních činností je stanoven v návaznosti na připravenost vyučujícího a zájem žáků).

Základní učivo úpolů závazné pro základní a střední školy v České republice přehledně zobrazuje tab. 1.

Tab. 1. Učivo úpolů na základních a středních školách v České republice

Základní škola		Střední škola
1. stupeň	2. stupeň	
Průpravné úpoly: - přetahy - přetlaky	Úpolové sporty: - základy aikidó - základy džúdó - základy karate Základy sebeobrany	Sebeobrana Úpolové sporty: - základy aikidó - základy džúdó - základy karate

2.4. Sebeobrana specifických skupin

V kapitole 2.1 Definice sebeobrany jsme uvedli, že v rámci sebeobrany osobní vydělujeme ženy jako skupinu, která se od obecného konceptu sebeobrany něčím liší. Specifickými znaky dané skupiny jsou v tomto případě:

- hrozby,
- prostředí,
- prostředky,
- didaktika (Reguli, 2014).

V případech, kdy nalezneme tyto specifické znaky, kterými se nějaká společenská skupina odlišuje od obecné osobní sebeobrany, pak v teorii sebeobrany hovoříme o tzv. specifických skupinách. Z kriminologického pohledu se jedná o problematiku viktimmnosti, která vyjadřuje stupeň pravděpodobnosti rizika, že se jednotlivec nebo určitá sociální skupina stane obětí trestného činu. Signifikantní souvislosti mezi viktimmností a určitými biosociálními a psychickými charakteristikami oběti byla empiricky prokázána relativně spolehlivě ve vztahu k věku, profesi, sociální charakteristice, somatickým a psychickým handicapem oběti (Kuchta & Válková, 2005, pp. 158-159).

Ačkoliv skupin lidí, kteří mají specifické podmínky pro to, aby čelili hrozbám, můžeme nalézt více, nejtypičtějšími příklady sebeobrany specifických skupin jsou:

- Sebeobrana dětí
- Sebeobrana žen
- Sebeobrana seniorů

Ve stejném pořadí zaujímají tyto skupiny místo ve Von Hentigově dělení obětí, které je uvedeno v kapitole 7.1 Násilí páchané na dětech. Dalším příkladem specifické skupiny mohou být např. osoby s mentálním nebo tělesným handicapem apod. Pro bližší vysvětlení uvádíme příklady specifických znaků pro sebeobranu žen, viz tab. 2.

Tab. 2. Specifické znaky sebeobrany žen (Reguli, 2014)

Hrozby	obtěžování, sexuálně motivované násilí
Prostředí	známé prostředí (domácnost, práce, u přátel, ...)
Prostředky	obranné technické prostředky (chemické, elektrické,...)
Didaktika	přesvědčení, že je nutné bojovat

Specifická skupina dětí je zařazena na prvním místě v teorii sebeobrany, tak ve Von Hentigově dělení obětí (Čírtková, 2014, p. 15), stejně jako dítě na prvním místě se výčtu zvláště zranitelných obětí podle Zákona o obětech trestné činnosti

(§2 odst.4) (Zákon č. 45/2013 Sb, 2013), viz kapitola 7.1 Násilí páchané na dětech. Specifické znaky sebeobrany dětí jsou uvedeny v tab. 3.

Tab. 3. Specifické znaky sebeobrany dětí (Reguli, 2014)

Hrozby	hloupé žerty, šikana, loupeže
Prostředí	škola, kroužky, na rutinní cestě, s kamarády
Prostředky	komunikace, práce se vzdáleností, únik, vyhledání pomoci, ...
Didaktika	hra, přesvědčení, že vždy není vhodné se prát

3. Sebeobrana a kriminální vědy

Sebeobrana, jako systém obrany zájmů chráněných zákonem, je úzce spojena s pojmy kriminalita, delikvence a kriminálními vědami. Empirické vědní obory jako kriminologie a viktimologie jsou důležitým zdrojem informací pro teorii sebeobrany, která se zabývá otázkami strategickými a taktickými. V této kapitole se budeme zabývat definicí a operacionalizací pojmů kriminologie, kriminalita, delikvence, trestně právní věda, penologie, kriminalistika, kriminální politika, viktimologie, viktimizace, viktimnost.

Kriminologie

Na základě odvození pojmu kriminologie od latinského crimen (zločin) a řeckého logos (učení) lze říci, že kriminologie je učení o zločinu (Kuchta & Válková, 2005). Novotný a Zapletal (2004). Uvádějí, že kriminologie je věda o kriminalitě, o jejích pachatelích a obětích a o její kontrole. Počátky vývoje kriminality lze sledovat do 18. století. Mezi základní díla, která formovala vývoj této vědecké disciplíny, patří „O zločinech a trestech“ (Beccaria, 1764) nebo „Stav věznic v Anglii a Walesu“ Howard (1777) (Novotný & Zapletal, 2004). Slovo kriminologie poprvé použil francouzský antropolog Topinard v roce 1879. Později se tento termín objevil v Itálii v názvu Garofalovy knihy „Criminologia“. Ve 20. století je kriminologie již široce uznávanou samostatnou vědeckou a pedagogickou disciplínou, jako „věda o kriminalitě“, tedy „věda o zločinnosti“. Předmětem zkoumání kriminologie jako společenskovědní disciplíny je kriminalita, její pachatel a oběť a její kontrola jako společenské reality (Novotný & Zapletal, 2004). Kriminologie se nezabývá jen jednotlivcem (pachatelem a obětí apod.), ale také společností jako celkem i sociálními skupinami, které ji tvoří (např. preventivní programy určené pro konkrétní sociální komunity, statistické analýzy zahrnující vybrané regiony nebo celé státní území) (Kuchta & Válková, 2005).

S vědomím toho, že sledované jevy a procesy je třeba v kriminologii zkoumat v jejich dynamické interakci, nikoliv pouze jako statické úkazy, uvádí Kuchta a Válková (2005) pro didaktické a systematické účely následující klasifikaci oblastí, kterým se kriminologie věnuje:

- Kriminální etiologie se zaměřuje na výzkumy příčin kriminality, a to nejen jako celku, ale zvláště podle jejích druhů, např. příčin recidivní kriminality, juvenilní delikvence, apod.
- Kriminální fenomenologie se zaměřuje na zjišťování a popis jevových podob kriminality a jejích hlavních aktérů, a to včetně kriminality latentní.
- Klinická kriminologie se zabývá především osobností pachatele, jeho charakteristikami a z toho odvozenými typologiemi.
- Viktimologie se zabývá obětí, její rolí a vztahem k trestnému činu a k pachateli a začleňuje tyto vztahy do širších sociálních souvislostí.
- Penologie se zabývá výzkumy trestních sankcí, jejich výsledností z hlediska pravděpodobnosti budoucí recidivy i vedlejšími negativními důsledky jejich uplatňování, jako je stigmatizace nebo prisonizace (Kuchta & Válková, 2005, p. 4).

Kriminalita jako sociálněpatologický fenomén má aspekty společenské i osobnostní, sociologické, psychologické, psychiatrické, pedagogické, trestněprávní a jiné, a proto je kriminologie naukou na pomezí několika vědních disciplín, je naukou multidisciplinární (Novotný & Zapletal, 2004).

Kriminalita

Kriminalita je společenský jev, který se vyznačuje překračováním sociálních a právních norem, které má své zpravidla negativní důsledky na společenské klima, pocit ohrožení obyvatel, zvýšené náklady na ochranu zájmů chráněných zákonem, zvýšené náklady ve zdravotnictví na ošetření a léčení obětí trestné činnosti apod. Někteří autoři uvádějí, že kriminalita může mít i své pozitivní důsledky, jako např. zvýšení produktivity bezpečnostního průmyslu, pojišťovnictví, bezpečnostních služeb apod. (Kaiser, Kerner, Sack & Schellhoss, 1993, pp. 152-156). Ačkoliv k tomuto pozitivnímu efektu pro určitou společenskou činnost může docházet, nejedná se o optimální stav, ke kterému by společnost chtěla a měla směřovat. Za ideální stav z hlediska morální a legislativního vývoje společnosti lze považovat neexistenci kriminality, což je stav ve skutečných podmínkách těžko dosažitelný, proto lze hovořit spíše o stavu optimální kontroly kriminality, která je součástí trestní politiky státu.

Novotný a Zapletal (2004) upozorňují na to, že v otázce vymezení pojmu kriminalita se většina kriminologů shoduje ve skutečnosti, že kriminalita patří mezi sociálněpatologické jevy, dále však panuje značná pluralita názorů. Tyto názorové proudy lze rozdělit na dvě základní pojetí kriminality, tedy legální (juristické) a sociologické. Legální vymezení rozumí kriminalitou souhrn jednání, která trestní právo posuzuje jako trestné činy. V historii lidstva však pojem trestného činu procházel neustálými změnami a v současnosti existují v různých zemích rozdíly mezi při výběru kriminalizovaných jednání. Zatímco Garofalo (1885) vycházel z tzv. přirozeného zločinu („*crimen naturale*“), kterým měl na mysli taková jednání, která se ve všech společnostech považovala a považují za trestné činy („*delicta mala per se*“), jako jsou vražda, znásilnění, loupež, krádež apod., existují i jednání, která jsou trestnými činy pouze v některých kulturách a která se považují za zavrženíhodná, protože jsou zakázána („*delicta mere prohibita*“) (Novotný & Zapletal, 2004). Sociologická definice kriminality je nezávislá na trestním právu a pracuje s teorií tzv. odchýlného chování či chování deviantního, což je v podstatě materiálním vymezením kriminality. Zatímco legální definice jsou určité, sociologické definice mohou být vágní, na druhé straně k empirické povaze kriminologie adekvátnější. Jako příklad uvádí (Novotný & Zapletal, 2004) porovnání kriminalizace některých jevů ve společnosti z hlediska vývoje prvního řádu. Zatímco např. čs. Trestní zákon z roku 1950 považoval za trestný čin i pohlavní styk s osobou téhož pohlaví (§ 241) nebo trestní zákon z roku 1961 opuštění republiky (§ 109), šlo podle tehdejšího trestního práva o trestné činy, avšak z hlediska sociologického pojetí kriminality nikoliv (Novotný & Zapletal, 2004). Svatoš (2013) navíc poukazuje na to, že pojem kriminalita nemusí být totožný s pojmem delikvence.

Delikvence

Pojem delikvence je širší než termín kriminalita. Meteňko a Kloknerová (2006) uvádí, že pod pojem delikvence se zahrnují i činy, které ohrožují a porušují základní společenské vztahy, přičemž jejich stupeň nedosahuje úroveň společensky nebezpečných trestných činů. Matoušek a Matoušková (2011, p. 315) definují delikvenci jako „všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy včetně přestupků, ve stejném smyslu používáme výraz delikventním chování“.

Kriminální společenskou oblast „kriminalita, její pachatel, oběti a její kontrola“ zkoumá několik samostatných kriminálních věd. Přitom každá z nich má jiné úkoly a metody. Těmito vědami jsou: kriminologie, trestněprávní věda, kriminalistika a kriminální politika (Novotný & Zapletal, 2004).

Trestněprávní věda

Trestněprávní věda i kriminologie se zabývají kriminalitou a její kontrolou včetně kontroly trestněprávní. Trestněprávní věda se zabývá trestním právem hmotným, trestním právem procesním a trestním právem vykonávacím především z hlediska právně dogmatického, jde jí zejména o jejich systémové uspořádání, o jejich výklad i o jejich juristický rozvoj. Kriminologie se zabývá trestním zákonodárstvím především z hlediska jeho účinnosti, zkoumá také účinnost trestního procesu i účinnost aplikovaných trestů a ochranných opatření (Novotný & Zapletal, 2004).

Kriminalistika

Primárním úkolem kriminalistiky je vypracovávat efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti, které poskytuje zejména policejním a justičním orgánům a znalcům. Zvláště se pak zaměřuje na objasňování zákonitostí vzniku, shromažďování a využívání stop a jiných relevantních informací. Zpracovává i metody kriminalistické prevence. Jejím hlavním přínosem je zvyšování pravděpodobnosti rychlého dopadení a usvědčení pachatele a účinného trestního postihu. Pro vypracování kriminalistických metod přejímá kriminologické poznatky (např. poznatky o pachatelích). Kriminologie si klade výrazně odlišné úkoly. Zkoumá a snaží se vysvětlit i příčiny zločinnosti a fakta, která vyplývají jak z oficiálních kriminálních statistik, tak z výzkumů. Při tom využívá poznatky zjištěné při vyšetřování trestných činů (např. o kriminogenních faktorech) (Tomášek, 2010).

Kriminální politika

Kriminální politika je normativní věda. Je součástí obecné politiky speciálně zaměřené na kontrolu kriminality a ji doprovázejících nebo jinak s ní souvisejících sociálně patologických jevů, a to jak využíváním poznatků získaných vědeckými metodami a postupy, zejména kriminologickým výzkumem, tak přímým uplatňováním trestněprávních norem v praxi, včetně snah o sjednocení této aplikační praxe („reforma

trestního práva“, kriminalizace a dekriminalizace, přiměřenost trestů, odpovědnost za vinu apod). Lze ji charakterizovat jako souhrn veškerých státních opatření přijímaných k ochraně společnosti a jejích jednotlivých členů před kriminalitou a v boji s ní. Součástí trestní politiky je i bezpečnostní doktrína státu, kterou chápeme jako teoreticky zdůvodněný souhrn základních zásad a směrnic, z nichž má vycházet praktická činnost státních orgánů. Bezpečnostní doktrína je vyjádřením žádoucího stavu, ke kterému pak směřuje bezpečnostní politika (Novotný & Zapletal, 2004).

Viktimologie

Viktimologie je nauka o oběti trestného činu. Obvykle je viktimologie považována za součást kriminologie, výjimečně je viktimologie chápána jako samostatný vědní obor (Novotný & Zapletal, 2004, p. 23).

Viktimizace

Proces přeměny potenciální oběti v oběť skutečnou (resp. výsledek tohoto procesu). Primární viktimizace je poškození (fyzické, psychické, majetkové aj.) způsobené obětí bezprostředně trestným činem. Sekundární viktimizace je poškození oběti reakcí státních orgánů či sociálního prostředí na trestný čin, zejména pokud je reakce neadekvátní (Novotný & Zapletal, 2004, p. 23).

Viktimnost

Viktimnost vyjadřuje stupeň pravděpodobného rizika, že se jednatel nebo určitá sociální skupina stane obětí trestného činu (Kuchta & Válková, 2005, p. 158).

Vztah sebeobrany a kriminálních věd spočívá v propojení poznatků kriminálních věd, které se zabývají zkoumáním sociálněpatologických jevů jako jsou kriminalita, trestná činnost a delikvence, a teorie sebeobrany, především v oblasti posouzení hroby (threat assessment), tedy rozpoznáním aktuálních hrozeb ve společnosti, pravděpodobnosti výskytu hrozeb v dané lokalitě podle statistik kriminality, ale také posouzení hranic vlastního jednání z hlediska trestní odpovědnosti apod.

4. Operacionalizace pojmů dítě, mládež, mladiství

Ačkoliv by se mohl zdát, že pojmy jako dítě a mládež a mladiství není třeba přesněji definovat, opak je pravdou. Na rozdíl od běžného vnímání těchto slov laickou veřejností není definice pojmů z hlediska pedagogiky a jednotlivých zákonů jednoznačná.

Pedagogický slovník definuje pojem dítě takto: „Lidský jedinec od narození do období adolescence“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 55). Zákon o rodině 94/1963 (1963) a Zákon o sociálně právní ochraně dětí 359/1999 (1999) definují dítě jako nezletilou osobu do 18-ti let věku. Trestní zákoník č. 40/2009 Sb. (2009) rozlišuje nezletilé osoby ve věku od 0 do 15 let a mladiství od 15 do 18 let věku. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže 218/2003 (2003) rozděluje mládež na děti ve věku od 0 do 15 let věku a mladistvé ve věku od 15 do 18 let věku, což je důležité pro posouzení okamžiku kdy byl spáchán trestný čin a případné trestní odpovědnosti. Trestněprávní rozlišení je důležité zejména u zákonů, na základě nichž dětem hrozí za nějaký čin postih. Pedagogický slovník definuje pojem mladistvý takto: „Termín z oblasti práva a kriminologie, podle trestněprávní úpravy člověk od 15 do 18 let, který má na rozdíl od dospělého sníženou trestní odpovědnost“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 157). Např. za přestupek je zodpovědný až mladistvý. Spáchá-li ho nezletilý, není dle přestupkového zákona nijak postihován a věc je řešena v rámci jiných opatření (E. Vítová, osobní komunikace, 22. 1. 2010). Osobám mladším patnácti let může být místo trestní sankce uložena v rámci občanskoprávního řízení tzv. ochranná výchova, tj. výchova ve státním zařízení, které náleží do rezortu ministerstva školství. I když vyšetřování ukáže, že osoba mladší patnácti let spáchala protizákonný čin, trestní postih u ní není možný (Matoušek & Kroftová, 2003). Rovněž statistiky Policie ČR jsou vedeny ve struktuře mladiství (od 0 do 15 let), nezletilí (od 15 do 17 let) a děti souhrnně (od 0 do 18 let). Pro účely následujících kapitol zabývajících se kriminologickým pohledem na sebeobranu dětí a mládeže je důležité přijmout právě toto dělení, ačkoliv např. Školský zákon 561/2004 Sb. (2004) hovoří pouze o mládeži bez rozlišení. Pro kapitoly zabývajících se didaktikou sebeobrany je kromě pohledu trestně právního důležité také rozdělení dětí podle věku. Pedagogický slovník (Průcha, Walterová & Mareš, 2009) rozděluje děti podle věku do následujících skupin:

Předškolní věk

„Vývojové období dítěte od dovršení 3. Roku věku po vstup do školy, tzn. Do dovršení 6. Roku života. Hlavní činností předškolního dítěte je hra. V tomto věkovém období dítě zpravidla navštěvuje mateřskou školu, která je postupně připravuje na vstup do školy. Základem stále zůstává rodinná výchova, na které mateřská škola staví a která napomáhá dalšímu rozvoji dítěte“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 228).

Mladší školní věk

„Věk, který se dá vymezit jednak časově (přibližně od 6 do 10 let), jednak školní docházkou (1.-4. Ročník ZŠ)“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 157).

Střední školní věk (pubescence)

Věkové období dospívání. Tradiční pedagogicko-psychologický pohled na toto období setrvává u označení pubescence, puberta a dále rozlišuje období prepubescence (11 – 13 let) a vlastní pubescence (13 – 15 let). Dospívání nastupuje dříve u dívek, u chlapců začíná později. Celkově nejbouřlivější období ve vývoji jedince. Rizikem tohoto období je příklon k nekonformním hnutím, asociálním činnostem, k experimentování s psychotropními látkami, u dívek experimentování s dietami (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, pp. 236-237).

Starší školní věk

„Věk, který se dá vymezit jednak časově (přibližně od 15 do 18 let), jednak školní docházkou (období, kdy žák navštěvuje střední školu; v případě osmiletých gymnázií kvintu až oktávu)“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 284).

Věkové kritérium je zásadní při tvorbě kurikula preventivních programů a kurzů sebeobrany dětí a mládeže. Při jejich vytváření by měl být brán zřetel ke kognitivní úrovni dětí, aby učivo a jeho explanace odpovídala jejich věku a tudíž i schopnostem rozeznat nebezpečí a řešit krizové situace. Na základě této kapitoly budeme v textu nadále používat obecný pojem dítě pro jedince od 0 do 18 let věku. V těch částech textu, kde bude potřeba toto důsledně rozlišit, budeme používat pojem nezletilý pro jedince od 0 do 15 let věku a mladiství pro jedince od 15 do 18 let věku.

5. Věková hranice trestní odpovědnosti dětí

Současná právní úprava České republiky stanovuje hranici trestní odpovědnosti na 15 let věku dítěte, viz Trestní zákoník č. 40/2009 Sb. § 25 Věk (2009): „Kdo v době spáchání činu nedovršil patnáctý rok svého věku, není trestně odpovědný.“ V odborných i laických kruzích dlouhodobě rezonuje otázka věkové hranice trestní odpovědnosti dětí. Veřejná diskuse je často podporována mediálním obrazem o narůstající kriminalitě, delikvenci a brutalitě dětí, který se ne vždy zakládá na objektivních skutečnostech. Ve společnosti pak „existují zvýšené obavy z kriminality mládeže a společnost volá po účinnějších opatřeních, např. zvýšení trestů, snížení věkové hranice trestní odpovědnosti pod současných patnáct let“ (Svatoš, 2013, p. 139).

Jak uvádí Matoušek a Kroftová (2003, p. 266) „laická a v médiích oblíbená představa přikládá největší význam výši trestu. I diskuse o znovuzavedení trestu smrti, jež u nás občas vzplanou, jsou na ní založeny: absolutní trest se zdá být nejlepším způsobem zatrašování potenciálních pachatelů“. Stejní autoři publikace *Mládež a delikvence* poukazují na důležitou skutečnost, že kriminologický výzkum již několik desítek let přesvědčivě ukazuje, že výše trestu má nulový nebo velmi malý vliv na kriminální chování populace. Prvopachatelé téměř nikdy neznají trestněprávní kvalifikaci ani výši trestu za trestný čin, kterého se dopouštějí. Recidivisté ji sice znají, ale tato znalost není dostatečná k tomu, aby se trestnému jednání vyhnuli, protože se značně pravidelně domnívají, že tentokrát nebudou vypátráni (Matoušek & Kroftová, 2003, p. 266).

K diskusi o věkové hranici trestní odpovědnosti byl v roce 2003 v celostátním médiu iDnes.cz zveřejněn článek, ve kterém se uvádí, že „vládní i poslanecké návrhy zákonů reagují na nebývalý rozmach trestné činnosti dětí ve věku od 10 do 15 let. V roce 1999 vzrostla kriminalita této věkové kategorie ve srovnání s rokem 1994 o polovinu“ (ČTK & iDNES, 2003). V této souvislosti poslanec ODS Radim Chytka navrhl snížení trestní odpovědnosti z 15 na 14 let s tím argumentem, že mládež často spoléhá na to, že se jí nemůže nic stát. Sněmovna však návrh zamítla. Ve stejném článku autoři upozornili také na to, že rostoucí trestnou činností dětí a mládeže řeší i ostatní evropské státy. Francouzská pravicová vláda se rozhodla snížit věkovou hranici trestní odpovědnosti ze 16 na 13 let, čímž vyvolala ostrou polemiku. V tomto případě

se kritikům reformy nelíbil úmysl kabinetu změnit tradiční francouzský přístup k mladistvým delikventům, který klade důraz na převýchovu (ČTK & iDNES, 2003). Svatoš (2013, p. 141) dále uvádí, že ani v Evropě není názor na stanovení věku trestní odpovědnosti jednotný, což demonstruje ve výčtu zemí, viz obr. 2.

Severní Irsko		7
Švýcarsko	7	(15)*
Velká Británie (Skotsko)	8	(16)**
Velká Británie (Anglie, Wales)	10	
Turecko	11	
Nizozemsko		12
Francie	13	
Itálie		14
Slovensko	14	
Maďarsko	14	
Rakousko	14	
Spolková republika Německo	14	
Dánsko	15	
Finsko		15
Norsko		15
Švédsko	15	
Belgie	16	(18)***
Polsko		16
Portugalsko		16
Španělsko	16	

Poznámka:

* Ve Švýcarsku je výrazně uplatňován sociálně-opatrovnícký model. Proti dítěti ve věku od 7 do 15 let lze vést řízení pouze prostřednictvím právních zástupců mládeže. Až po dovršení 15. roku věku je možné vést trestní řízení před soudními orgány.

** Ve Skotsku lze stíhat děti ve věku 8–16 let výjimečně – na zvláštní povolení.

*** v Belgii lze stíhat mladistvé mezi 16 až 18 rokem pouze pro dopravní delikty.⁵⁾

Obr. 2. Věková hranice trestní odpovědnosti ve vybraných evropských zemích (Svatoš, 2013, p. 141)

Otázka věkové hranice trestní odpovědnosti a stanovení trestu za delikventní jednání dětí hraje důležitou roli v predikci kriminálního jednání jedince v budoucnosti. Matoušek a Kroftová (2003, p. 118) poukazují na to, že „závažnějším prediktorem budoucí kriminality než jednorázové přestoupení zákona je kontakt s policejními, resp. soudními, resp. vězeňskými orgány“. Tuto skutečnost prokázal výzkum, provedený v Německu od sedmdesátých let na dětech z jednoho stotisícového velkoměsta a všech dětech jednoho okresu čítajícího 88 000 obyvatel. Z těchto dětí se před dosažením věkové hranice trestní odpovědnosti 1291 dopustilo jednání, jež u mladistvých a dospělých zákon kvalifikuje jako trestné. Naprostá většina dětí se takového činu

dopustila jen jednou, pouze malá podskupina s výraznými rysy sociální deprivace v kriminálním chování pokračovala během dospívání. Výzkum potvrdil hypotézu, že děti, u kterých není použito v raném věku formálních sociálních intervencí (trestů), jsou na tom perspektivně (z hlediska kriminální kariéry) lépe než ty, které jsou vedeny k poslušnosti represivním způsobem. Pokračující výzkum potvrdil, že počet odsouzení v dospívání predikuje počet odsouzení v dospělosti (Válková & Dünkel, 1992). Matoušek a Kroftová (2003) k tomuto výzkumu dodávají, že by se sankcemi uplatňovanými v časném věku mělo šetřit, jelikož zvyšují pravděpodobnost kriminálního chování v dospělosti.

Projevem toho, že odborná veřejnost v České republice výsledky kriminologického výzkumu reflektuje je skutečnost, že převážně politicky motivované návrhy na snížení věkové hranice trestní odpovědnosti nenašly zatím širší podporu v odborné veřejnosti, a proto tato hranice setrvává na 15 letech věku dítěte.

6. Prevence kriminality

Prevence (z lat. *praevenire*, předcházet) je soustava opatření, která mají předcházet nějakému nežádoucímu jevu. Pedagogický slovník uvádí, že „prevence je soubor opatření zaměřených na předcházení nežádoucím jevům, zejména onemocnění, poškození sociálně-patologickým jevům“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 218). Prevenci dále dělíme na nespecifickou, specifickou a indikovanou. Nespecifická prevence je zaměřena na celou sledovanou populaci (podporuje žádoucí formy chování, účelné využívání volného času, sportovní aktivity). Specifická prevence, adresovaná osobám, které jsou v riziku, u nichž je vyšší pravděpodobnost, že dojde k nežádoucím jevům. Indikovaná prevence je adresována jedincům, u nichž již propukly nežádoucí jevy (snaha minimalizovat nežádoucí dopady, recidivy). V pedagogice je přitom velmi důležitá např. prevence násilného jednání, užívání návykových látek a vzniku závislostí, prevence nemocí a úrazů (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 218).

Hovoříme-li o kriminalitě jako sociálně-patologickém jevu, mezi odborníky panuje shoda v tom, že celospolečensky nejvýhodnější strategií, jak se vyrovnat s kriminalitou, je její prevence. Již Cesare Beccaria, zakladatel kriminologie a penologie, vyslovil myšlenku, že zločinu je lépe předcházet, než ho trestat (MV ČR, 2011). V souvislosti s násilnou trestnou činností hovoří teorie sebeobrany o proaktivním přístupu, jako o nejefektivnějším řešení krizových situací. Tzv. druhý paradox sebeobrany definuje dokonce situace, ve kterých zamezení podmínek vzniku reálně nebezpečné situace je jediným řešením sebeobraně situace. Takovým případem je např. správně připravená léčka pro přepad ze zálohy, který v případě bezchybného jednání útočníka nebo skupiny útočníků představuje pro obránce neřešitelnou situaci. Jinak řečeno, jedinou možnou obranou bylo předejití vzniku útoku (Vít, Reguli & Chvátalová, 2012).

„Kriminální prevencí (někdy se používá termín profylaxe) označujeme souhrnně takové strategie, které jsou zaměřeny především a ovlivňování samotných kriminogenních faktorů, tzn. Eliminaci, popř. alespoň omezování nepříznivého vlivu určitých jevů, aktivit a skutečností vytvářejících podhoubí kriminality nebo ji doprovázející (nezaměstnanost, chudoba, rozvrácené rodiny, prostituce, parazitizmus, absence

hodnotových systémů, úpadek morálky, ryze konzumní styl života, apod.)“ (Kuchta & Válková, 2005, p. 5).

Další typologie prevence, kterou uvádí Pedagogický slovník je následující:

1. Primární prevence zabráňuje vzniku nežádoucích jevů
2. Sekundární prevence se snaží nežádoucí jevy včas odhalit a pracovat s nimi už v rané fázi jejich vzniku
3. Terciální prevence se snaží zabránit dalším komplikacím, když už jsou nežádoucí jevy v běhu (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 218).

Kriminální prevenci (profylaxi) lze dělit do různých skupin, podle toho, na co klademe především důraz:

Z hlediska obsahu

Sociální prevenci ovlivňující faktory socializace jedince (výchova v rodině, ve škole, trávení volného času aj.).

Z hlediska příležitosti

Situační prevence ovlivňující možnosti páchaní kriminality (hlídaná parkoviště, chráněné objekty, dozor o přestávkách ve škole, kontroly na letištích, policejní patroly v rizikových městských čtvrtích, apod.).

Z hlediska obětí

Viktimologická prevence ovlivňující jak faktory viktimizace, tak viktimnosti.

Z hlediska hlavních adresátů

Primární prevence určená obecněji definované skupině (např. mládeži, obyvatelstvu určitého regionu, sociální skupině s nejnižšími příjmy).

Sekundární prevence určená rizikovým skupinám potenciálních pachatelů a obětí (např. mladiství „vychovávaní na ulici“, prostitutky, pracovníci nočních zábavních podniků, apod.).

Terciální prevence zaměřená na předcházení recidivě trestné činnosti u pachatelů již odsouzených, resp. trestně stíhaných (např. odklonem od tradičního trestního řízení

a s tím spjatých alternativních opatření jako je mediace, probační dohled nebo výchovný či terapeutický program) (Kuchta & Válková, 2005, p. 5).

S ohledem na výchovu dětí ke zdraví fyzickému, psychickému i morálnímu, která je cílem výchovného a edukačního procesu v rodině a škole, má své důležité místo především primární a sekundární prevence sociálně-patologických jevů u dětí a mládeže. Nicméně, jak přiznává Matoušek a Kroftová (2003) jasnou hranici mezi preventivním a intervenčním programem vymezit nelze, jelikož některých druhů programů využívá jak mládež potenciálně ohrožená, tak mládež, která se již kriminálního chování dopustila.

6.1. Systém prevence kriminality v České republice

„Zajištění systémového řízení prevence kriminality na území České republiky spadá do kompetence Republikového výboru pro prevenci kriminality (dále jen Republikový výbor). „Republikový výbor je meziresortní iniciační, koordinační a metodický orgán zřízený při Ministerstvu vnitra usnesením vlády ze dne 3. 11. 1993 č. 617. Řídí se statutem a jednacím řádem schváleným vládou České republiky. Předmětem činnosti Republikového výboru je vytváření koncepce preventivní politiky vlády České republiky na meziresortní úrovni a její konkretizace na úrovni místní. Současně nese gesci za zpracování materiálů pro jednání vlády České republiky z oblasti prevence kriminality. Schvaluje žádosti o dotace na projekty prevence kriminality předložené městy, včetně výše finančních prostředků vyčleněných v kapitole státního rozpočtu Ministerstvo vnitra.“ Jako poradní orgán Republikového výboru byla zřízena Komise pro výběr projektů Programu prevence kriminality k poskytování dotací ze státního rozpočtu. Výsledkem meziresortní spolupráce je vybudovaný systém prevence kriminality v České republice, který se opírá o resortní preventivní programy, programy prevence kriminality na místní úrovni, aktivity Policie ČR, nestátních neziskových organizací i podnikatelských subjektů“ (MV ČR, 2014).

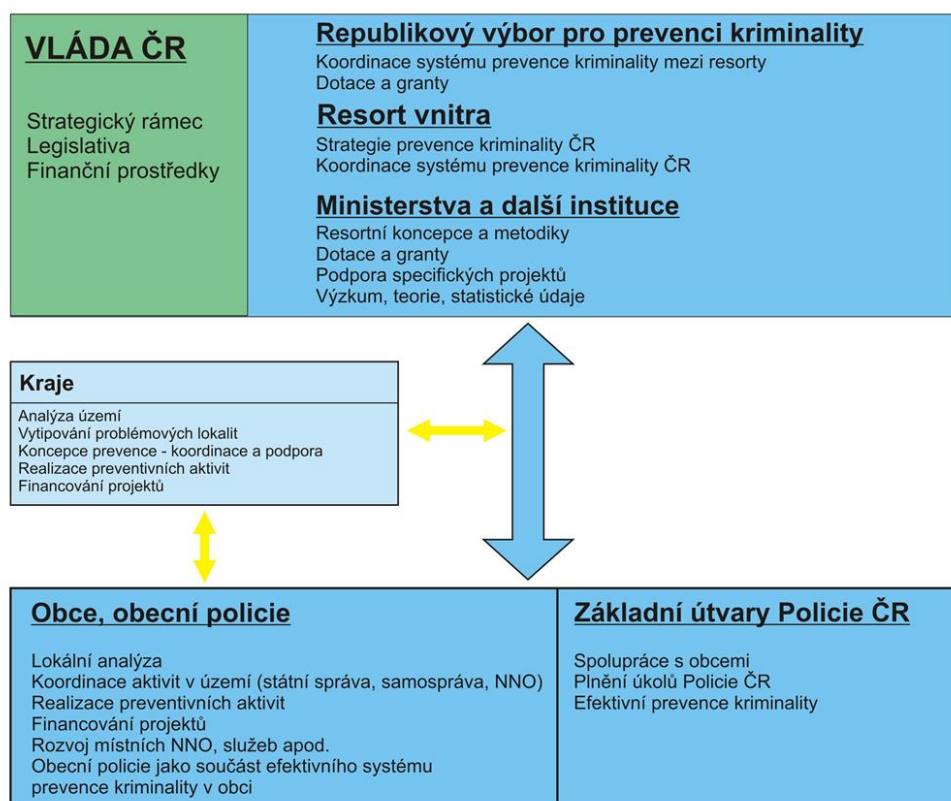
Republikový výbor zpracovává koncepci prevence kriminality na území ČR a koordinuje další činnosti subjektů zapojených do systému prevence. Aktuální stav cílů a činností shrnuje dokument s názvem Strategie prevence kriminality v České republice

na léta 2012 až 2015 (MV ČR, 2011). V tomto dokumentu je uvedeno, že Systém prevence kriminality v ČR následovně v letech 2012 až 2015 bude mít 3 úrovně:

1. republiková a resortní – koordinační roli plní meziresortní orgán Republikový výbor,
2. krajská – krajské úřady,
3. lokální – samosprávy měst a obcí zatížených vysokou mírou kriminálně rizikových jevů.

Systém prevence kriminality v České republice souhrnně znázorňuje obr. 3.

SYSTÉM PREVENCE KRIMINALITY V ČR

Obr. 3. Systém prevence kriminality v ČR (MV ČR, 2011, p. 9)

„V návaznosti na vládní strategii prevence kriminality vytvářejí některá ministerstva zastoupená v Republikovém výboru resortní strategie prevence kriminality a kriminogenních jevů a zajišťují jejich realizaci v rámci podřízených složek dle své gesce také regionálně na území krajů a obcí“ (MV ČR, 2011).

Tento text se zabývá především postavením prevence kriminality a sebeobrany dětí a mládeže v edukačním procesu. Z tohoto důvodu má významnější místo pro další analýzu postavení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v Systému prevence kriminality v ČR.

„Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen „MŠMT“) je ústředním orgánem státní správy pro předškolní zařízení, školská zařízení, základní školy, střední školy a vysoké školy, pro vědní politiku, výzkum a vývoj, včetně mezinárodní spolupráce v této oblasti, a pro vědecké hodnosti, pro státní péči o děti, mládež, tělesnou výchovu, sport, turistiku a sportovní reprezentaci státu. V oblasti prevence odpovídá MŠMT především za následující činnosti:

1. Koncepti, obsah a koordinaci v oblasti specifické primární prevence rizikového chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy.
2. Zpracovávání metodických, koncepčních a dalších materiálů souvisejících s problematikou specifické primární prevence rizikového chování.
3. Přípravu materiálů legislativní povahy předmětné problematiky.
4. Průběžné plnění úkolů vyplývajících z vládních usnesení, strategií a koncepcí a z nich vyplývajících akčních plánů jednotlivých resortů.
5. V oblasti dotační politiky za přípravu, vyhlášení, administraci dotačních programů v oblasti specifické primární prevence rizikového chování, provádění průběžné řídicí kontroly, provádění následné řídicí kontroly, vyhodnocení, kontrolu činnosti dotovaných subjektů, administraci žádostí o úpravu v čerpání položek.
6. Spolupráci, koordinaci a organizaci pracovních setkání s krajskými školskými koordinátory prevence, metodiky prevence v PPP a pracovníky SVP působícími v oblasti primární prevence rizikového chování (MV ČR, 2011).

Při plnění cílů Strategie prevence kriminality v České republice na léta 2012 až 2015 se má zaměřit zejména na oslabování rizikových faktorů, které přispívají k výskytu delikventního jednání. Aktuální strategie prevence rizikového chování MŠMT je shrnuta v dokumentu s názvem Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018 (MŠMT, 2013).

6.2. Prevence násilí na dětech

V rámci prevence kriminality je značná pozornost věnována prevenci násilí na dětech. Nedostatečná ochrana dětí před násilím inspirovala OSN ve spolupráci s WHO k vypracování Světové zprávy o násilí na dětech (dále jen Světová zpráva). K výsledkům Světové zprávy byla přijata doporučení k vypracování národních strategií prevence násilí na dětech, jejichž realizace by měla být respektovat naplňování zájmu dětí. Tomuto tématu se věnuje dokument s názvem Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008 – 2018 (dále jen Národní strategie) (Vaníčková, 2009). Světová zpráva World Report on Violence against Children uvádí, že jde o první výsledek snah o komplexní popis míry použití násilí proti dětem, jeho forem a důsledků v globálním měřítku (United Nations, 2006). Násilí je problém, který si vyžaduje odezvu z různých sektorů. Proto tato zpráva přistupuje k tématu v kombinované perspektivě lidských práv, veřejného zdraví ochrany dětí. Dále zpráva dodává, že každé násilí je neospravedlnitelné, neomluvitelné, nepřijatelné, v rozporu s právy dětí a lze mu předcházet (United Nations, 2006). V návaznosti na Světovou zprávu Národní strategie uvádí, že násilí na dětech je celosvětovým problémem, který nelze akceptovat v žádné z jeho forem (Vaníčková, 2009). V současné době se prevenci násilí na dětech věnuje pozornost v řadě dokumentů, z nichž lze uvést například tyto:

1. Národní koncepce rodinné politiky (MPSV, 2005),
2. Koncepce státní politiky pro oblast dětí a mládeže (MŠMT, 2009),
3. Národní plán boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí na období 2006-2008 (MV ČR, 2006),
4. Národní strategie boje proti obchodování s lidmi v České republice na období 2012-2015 (MV ČR, 2012).

Cílem Národní strategie je na národní, regionální i místní úrovni zvýšit ochranu dětí před všemi formami násilí, ke které se státy zavázaly ratifikací Úmluvy o právech dítěte (článek 19) (Vaníčková, 2009, Kodým, 1991).

7. Dvě strany násilí

V práci se zabýváme problematikou sebeobranu, tedy způsoby, opatřeními a postupy sloužícími k předcházení nebo obraně proti útoku jinou osobou nebo osobami na zájmy chráněné zákonem (život, zdraví, majetek apod.). Podstatou útočného jednání vůči druhé osobě je hrozba nebo použití násilí. Světová zdravotnická organizace definovala násilí v obecné rovině již v roce 1996 jako „úmyslné použití či hrozbu použití fyzické síly nebo moci proti sobě, jiné osobě, proti skupině či komunitě, a to síly (moci), která má, nebo s vysokou pravděpodobností bude mít za následek poranění, smrt, psychickou újmu, poruchu vývoje či osobnosti“ (Haškovcová, 2004). Budeme-li pojednávat o sebeobraně, nebudeme uvažovat o použití fyzické síly, násilí, vůči sobě samému. Problematika použití násilí proti jiné osobě je typická tím, že v těchto situacích rozeznáváme agresora a oběť. Hovoříme-li o násilí spojeném s dětmi, je třeba brát zřetel na skutečnosti, že děti se stávají jak oběťmi násilí, tak jeho pachatelé. V následujícím textu se proto soustředíme na dvě oblasti problému, tedy na násilí páchané na dětech a násilí páchané dětmi.

7.1. Násilí páchané na dětech

Děti jsou ohroženy různými druhy násilí, které se často mohou shodovat s typem násilí páchaného na dospělých, existují zde však podstatné rozdíly v pozici dětí jako obětí. Tím je v první řadě věk dítěte, jeho fyzická a psychická nedospělost, které ho znevýhodňují v případě, že čelí agresi ze strany dospělého člověka. Dalším odlišujícím znakem je možnost manipulace dítěte v případech, kdy agresorem je osoba známá, nebo v nejhorších případech rodič. V takovém případě dítě není zpravidla schopno rozeznat blízkost se nebezpečím, je snadno manipulovatelné nebo v případě násilí v rodině, ve kterém vystupuje dítě jako svědek nebo jako oběť, přijímá takové chování jako sociální normu. Specifickým druhem násilí ze strany vrstevníků je šikana, různé formy ústrků, zesměšňování, hloupých žertů a v dnešní době velmi riziková kyberšikana.

Celospolečenský a mezinárodní zvláštní zřetel na ochranu dětí byl kladen již dříve, mimo jiné v rámci OSN, jehož Valné shromáždění v roce 1989 přijalo Úmluvu o právech dítěte (Convention on the Rights of the Child), která nabyla právní moci 2. září 1990 (Kodým, 1991). Jejím cílem je definovat dětská práva na celosvětové úrovni. Úmluva o právech dítěte převzala část práv ze Všeobecné deklarace lidských práv, některé z nich posílila a jiná přidala. Úmluva o právech dítěte zahrnuje občanská, sociální, kulturní a politická práva, která odpovídají třem kritériím – ochraně dětí, zajištění dětí a účasti dětí na řešení všeho, co se jich týká. Úmluvu do současnosti ratifikovalo (podepsalo a přijalo) celkem 191 států (187 členských států OSN, 3 nečlenové a Svatá stolice). 6. února 1991 – Úmluvu o právech dítěte přijalo Federální shromáždění ČSFR a ratifikoval ji prezident republiky. Od té doby platí i v ČR. V roce 1997 v Evropě byla založena Evropská síť ombudsmanů pro děti (European Network of Ombudsman for Children – ENOC). Jedná se o síť nezávislou na mezinárodních institucích a jejím cílem je podporovat aplikaci Úmluvy o právech dítěte (RVP, 2014). Mezi práva uvedená v Úmluvě o právech dítěte patří právo na život, právo na ochranu před násilím, ponižováním a vykořisťováním (Kodým, 1991).

Jeden z průkopníků viktimologie Hans von Hentig se pokusil v polovině 20. století kategorizovat oběti podle jejich trvalých vlastností a neměnných či obtížně změnitelných dispozic. Na základě předpokladu, že určité vlastnosti předurčují jedince k tomu, že ho postihne určitý konkrétní typ zločinu, roztrídil Von Hentig oběti do 13 skupin, které představují výčet zranitelných obětí, respektive výčet charakteristik zvyšujících vulnerabilitu konkrétního jedince:

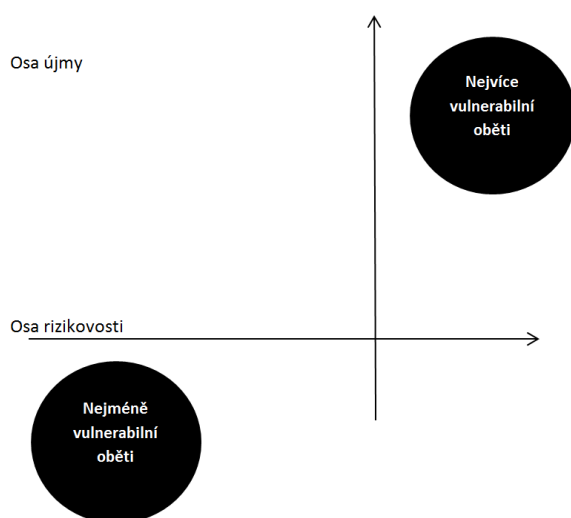
1. Děti a mladiství
2. Ženy
3. Senioři
4. Osoby s mentálním handicapem
5. Imigranti
6. Příslušníci minorit
7. Mentálně narušení včetně traumatizovaných osob
8. Depresivní
9. Lidé toužící po rychlé akvizici (zbohatnutí)

10. Promiskuitní a vztahově nestále osoby
11. Osamělí a lidé se zlomeným srdcem
12. Tyrani a trýznitelé (protože vyvolávají vzdor u svých obětí)
13. V určitém ohledu výjimeční, vyčnívající lidé (jsou ohroženi zejména pomluvami, vydíráním, diskreditací ...) a také osoby, které jsou zablokovány vůči spolupráci s policií (Čírtková, 2014, pp. 14-15).

Děti a mladiství zaujímají v tomto seznamu první místo. Ačkoliv je toto dělení dnes považováno z hlediska přístupu k rizikům viktimizace za zkreslené a překonané (Čírtková, 2014), některé skupiny obětí uvedené ve Von Hentigově seznamu tvoří v současné teorii sebeobranu tzv. specifické skupiny, jak bylo vysvětleno v kapitole 2.4 Sebeobrana specifických skupin. V současné viktimologii se můžeme setkat s pojmem zvláště zranitelné oběti. V akademické viktimologii se podle Čírtkové (2014) rozlišují dvě základní osy vulnerability obětí kriminality:

1. náchylnost stát se obětí,
2. závažnost psychické újmy způsobené viktimizací.

Podle první osy jsou zranitelné takové oběti, které jsou z různých důvodů slabé a pro pachatele dostupné. Podle druhé osy jsou za zranitelné považovány ty oběti, které byly zločinem silně psychicky traumatizovány. Za zvláště zranitelné jsou považováni jedinci, kteří vysoce bodují na obou osách, viz obr. 4.

Obr. 4. Osy zranitelnosti (Čírtková, 2014, p. 126)

Na rozdíl od akademické diskuse, ve které koncept vulnerability není dodnes ujasněn, se označení zvláště zranitelné oběti v posledních deseti letech běžně objevuje v závazných dokumentech Evropské unie a postupně proniká i do legislativy států EU. „Také český zákon o obětech trestné činnosti, který nabyl účinnosti k 1. srpnu 2013, zavádí pojem zvláště zranitelné oběti (§2 odst.4) (Čírtková, 2014, p. 127). Podle tohoto zákona se zvláště zranitelnou obětí rozumí:

- a) dítě,
- b) osoba, která je postižena fyzickým, mentálním nebo psychickým hendikepem nebo smyslovým poškozením, které ve spojení s různými překážkami může bránit plnému a účelnému uplatnění této osoby ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy,
- c) oběť trestného činu obchodování s lidmi (§ 168 trestního zákoníku),
- d) oběť trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti nebo trestného činu, který zahrnoval násilí či pohrůžku násilím, jestliže je v konkrétním případě zvýšené nebezpečí způsobení druhotné újmy zejména s ohledem na její věk, pohlaví, rasu, národnost, sexuální orientaci, náboženské vyznání, zdravotní stav, rozumovou vyspělost, schopnost vyjadřovat se, životní situaci, v níž se nachází, nebo s ohledem na vztah k osobě podezřelé ze spáchání trestného činu nebo závislost na ní (Zákon o obětech trestných činů, 2013).

Legislativní ustanovení pojmu zvláště zranitelné oběti, kde dítě opět figuruje na prvním místě, je objektivním vyjádřením potřeby děti chránit víc než jiné oběti. Současně má toto ustanovení praktické dopady, jelikož zvláště zranitelné oběti mají legitimní nárok na zvláštní (citlivé) zacházení. Směrnice Evropského parlamentu a Rady EU 2012/29/EU ze dne 25. října 2012 zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu, hovoří o zvláštních postupech a opatřeních. Zvláště zranitelné oběti mají například ve fázi přípravného řízení právo na:

- citlivě vedený výslech
- na výslech, který vedou k tomu účelu proškolení profesionálové
- na výslech stejnou osobou (pakliže to nebrání vyšetřování případu)
- na výslech vedený osobou stejného pohlaví, jestliže jde o oběť sexuálního útoku (Čírtková, 2014, pp. 127-128).

Další práva se týkají soudního líčení. Zvláště zranitelným obětem má být zajištěno právo:

- aby nemusely mít vizuální kontakt s pachatelem při hlavním líčení
- aby mohly být vyslyšány mimo místnost hlavního líčení s využitím patřičných komunikačních technologií
- vyhnout se otázkám, které se týkají soukromého života a nesouvisí s kriminálním činem a jeho dokazováním
- být vyslyšány bez přítomnosti veřejnosti (Čírtková, 2014, pp. 127-128)

Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008-2018 (Vaníčková, 2009) definuje vybrané formy násilí páchaného na dětech následovně:

Domácí násilí zahrnující děti (Domestic violence including children) ve třech formách:

- Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte,
- Děti v roli svědků rodičovského/partnerského násilí,
- Agresivní chování dětí.

Syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte (Child Abuse and Neglect)

Tělesné týrání fyzické ublížení nebo nezabránění ublížení či utrpení dítěte, včetně úmyslného otrávení nebo udušení dítěte, a to tam, kde je určitá znalost či důvodné podezření, že zranění bylo způsobeno anebo že mu vědomě nebylo zabráněno. Jako další formy násilí na dětech lze označit případy opaření, utopení apod.

Pohlavní zneužívání

Nepatřičné vystavení dítěte pohlavnímu kontaktu, činnosti či chování. Zahrnuje jakékoliv pohlavní dotýkání, styk či vykořisťování kýmkoliv, komu bylo dítě svěřeno do péče anebo kýmkoliv, kdo dítě zneužívá. Takovou osobou může být rodič, příbuzný, přítel, odborný či dobrovolný pracovník či cizí osoba. Pohlavní zneužívání se dělí na bezdotykové a dotykové. Bezdotykové zneužívání např. zahrnuje setkání s exhibicionisty a účast na sexuálních aktivitách, kde nedochází k žádnému tělesnému kontaktu, např. vystavování dítěte pornografickým záznamům. Kontaktní zneužívání je

takové, kde dochází k pohlavnímu kontaktu, včetně laskání prsou a pohlavních orgánů, pohlavnímu styku, orálnímu nebo análnímu pohlavnímu styku.

Psychické týrání

Zahrnuje takové chování dospělé osoby, které má vážný negativní vliv na citový vývoj dítěte a vývoj jeho chování. Citové týrání může mít formu verbálních útoků na sebevědomí dítěte, opakované ponižování dítěte či jeho zavrhování. Vystavování dítěte násilí nebo vážným konfliktům doma, násilná izolace, omezování dítěte, vyvolávání situace, kdy dítě má skoro stále pocit strachu, kdy je vystaveno dlouhodobé životní nejistotě způsobuje citové ublížení. Nepřiměřené ambice dospělých členů rodiny, dysfunkce rodiny vede často ke stálým útokům na dítě. Psychického týrání na dětech se mohou dopouštět i děti, často před hranicí dospělosti (např. v dětském kolektivu, sourozenci mezi sebou apod.).

Zanedbávání

Zanedbávání je pojímáno jako jakýkoliv nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu vývoji dítěte anebo ohrožuje dítě. U dítěte můžeme rozpoznat zanedbávání tělesné, citové, zanedbávání výchovy a vzdělání. V závislosti na stupni zanedbávání se rozlišuje těžké zanedbávání bezprostředně ohrožující život a zdraví dětí (zejména zanedbávání odpovídající výživy a lékařské péče) a všeobecné zanedbávání, kam spadá i nedostatečná ochrana dětí před škodlivým působením sociálně patologických jevů (alkoholismus, kriminalita, toxikomanie).

Systémové týrání

Druhotné ponižování je působeno tím systémem, který byl založen pro pomoc a ochranu dětí a jejich rodin. Příklady takovýchto týrání jsou: dítěti je upřeno právo na informace, je mu upřeno právo být slyšeno, dítě je neprávem odděleno od rodičů, špatná péče o dítě v zařízení, trauma dítěte způsobené necitlivými či opakovanými lékařskými prohlídkami, úzkost způsobená dítěti v rámci jeho kontaktu se soudním systémem (protrahovaná slyšení či poškozování dítěte zkušenostmi, které podstupuje jako svědek), odepření rodičovských práv na informace o dítěti a účast na rozhodování, kdykoli je to pro dobro dítěte, nedostatečné služby na pomoc týranému či zneužívanému dítěti.

Komerční sexuální zneužívání dětí (Commercial Child Sexual Abuse)

Použití dítěte pro sexuální účely za peníze nebo odměnu. Má tři formy:

- dětskou prostituci,
- dětskou pornografií
- obchod s dětmi.

Šikanování

Sociální porucha vztahů ve skupině, ve které hraje roli vztah agresora a oběti, kdy týráný druhého přináší satisfakci moci nad druhým. Šikanování má pět vývojových etap:

- ostrakismus,
- přitvrzování manipulace,
- nukleové jádro,
- mlčící většina,
- obraz dokonalé šikany.

Tělesný trest

Tělesným trestem dítěte se rozumí každý trest, kde je použita tělesná síla způsobující bolest, či byť nepatrný dyskomfort dítěte. Tělesný trest za použití předmětu, na citlivou část těla, nebo když po ranách zůstávají na těle stopy je týráním dítěte (Vaničková, 2009).

Společenská tolerance násilí páchaného na dětech je obecně nižší než násilí páchaného na dospělých osobách. Člověk má přirozený vztah k ochraně nedospělých jedinců a násilné chování vůči nim odsuzovat. Není bez zajímavosti, že pachatelé odsouzení za násilí na dětech mají ve věznicích specifické postavení mezi ostatními odsouzenými, kteří byli potrestáni za jinou, často násilnou trestnou činnost na dospělých. Násilníci na dětech jsou ve věznicích častěji vystaveni útisku a násilí ze strany ostatních vězňů, jelikož i oni vnímají násilí na dětech jako čin obzvláště odsouzeníhodný.

Všechny formy násilí vůči dětem jsou sociálně-patologickým jevem, poškozují nejen oběť, ale i společnost. Z hlediska psychických následků je obzvláště závažné sexuální násilí vůči dětem. Čírtková (2014) uvádí, že každá čtvrtá až pátá dívka a každý dvanáctý až čtrnáctý hoch se stává obětí sexuálního zneužívání. Přitom převládají vztahové delikty, což znamená, že drtivá většina obětízná „svého“ pachatele, protože je s ním poji

určitý typ vztahu. Emocionální blízkost mezi pachateli a oběťmi výrazně ovlivňuje ochotu čin oznamovat a tím i oficiální statistiky.

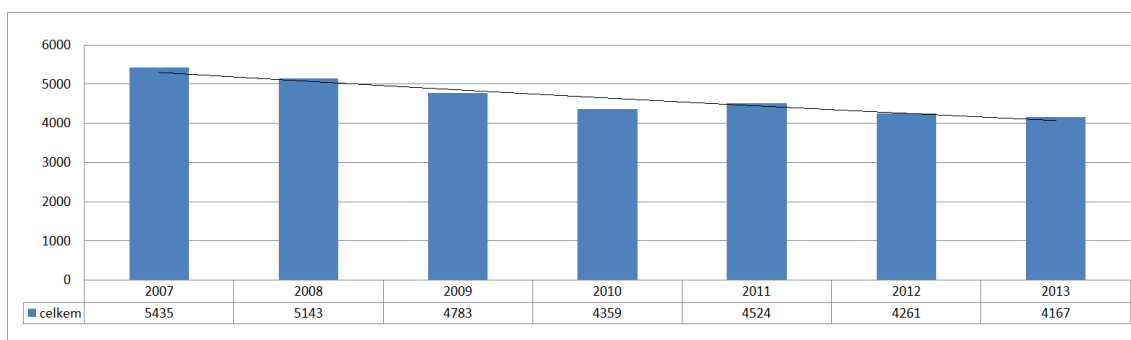
V mezinárodním kontextu tyto fakta potvrzují i údaje z USA, když Paludi (2011) uvádí, že adolescentní dívky jsou vystaveny násilí více než adolescentní chlapci. Stejný zdroj uvádí, že podle National Survey on Drug Use and Health of the Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2010) zjistilo, že z celkového vzorku 33 091 dívek ve věku 12 – 17 let, bylo v 18,6 % účastno ve vážné násilné konfrontaci ve školním nebo pracovním prostředí, 14,1 % se účastnilo skupinového násilí proti jiné skupině a 5,7 % byly samy násilné vůči jiné osobě s cílem ublížit jí. Co se týče chlapců, výzkum ukázal, že 25,4 % se účastnilo vážné násilné konfrontace ve školním nebo pracovním prostředí, 17% se účastnilo skupinového násilí proti jiné skupině a 9,3 % zaútočilo na jinou osobu s cílem ublížit jí. Přitom násilí vůči dívkám a ženám je nejpravděpodobnější ze strany partnera nebo ex-partnera. Celkem 10% náctiletých dívek vypovědělo, že zažily násilí ve svém vztahu, což zahrnovalo údery, strkání, házení předmětů, osahávání a další fyzické použití síly s cílem způsobit zranění, ublížit nebo zabít jinou osobu (Paludi, 2011).

7.2. Analýza statistik Policie ČR kriminality páchané na dětech

V návaznosti na předchozí kapitolu jsme provedli analýzu kriminality páchané na dětech. Za tímto účelem nám byla na základě Zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím poskytnuta souhrnná statistika Policie ČR za období 2007-2013. Analýza dat ukazuje současný stav a společenský vývoj kriminality páchané na dětech v posledních pěti letech. Z důvodu porovnatelnosti dat nebyl do analýzy záměrně zahrnut rok 2014, jelikož není ukončený. Statistika obsahuje absolutní počty trestných činnů, tedy objektivně zjistitelnou kriminalitu. Všechna grafická znázornění mají stejnou strukturu. Osa X zobrazuje roky 2007-2013, na ose Y jsou zobrazeny absolutní počty trestných činů, jejichž přesné hodnoty jsou uvedeny v legendě pod osou X.

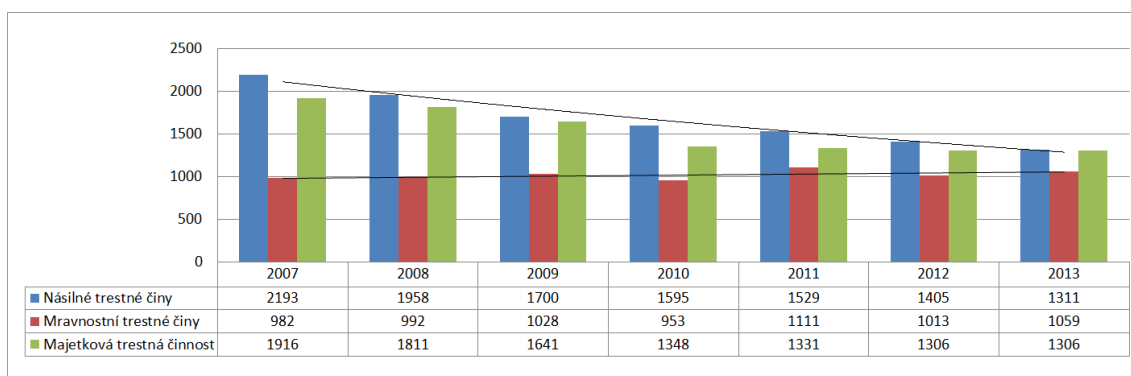
Při pohledu na celkovou kriminalitu páchanou na dětech (viz obr. 5) můžeme konstatovat společensky pozitivní vývoj. Ve sledovaném období 2007-2013 se celková

kriminalita páchaná na dětech snižovala. Tendenční křivka ukazuje exponenciálně klesající trend.

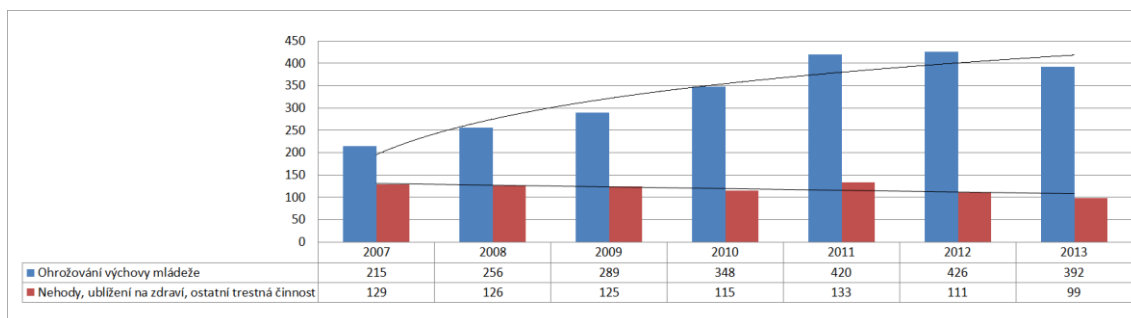
Obr. 5. Celková kriminalita páchaná na dětech v období 2007-2013 na území ČR

Při podrobnějším rozboru se soustředíme na jednotlivé druhy kriminality, abychom zjistili, jakým druhem trestné činnosti jsou děti nejvíce ohroženy. Na obr. 6. je zobrazeno statistické porovnání násilné, mravnostní a majetkové trestné činnosti páchané na dětech. Statistika násilné trestné činnosti na dětech dosahuje nejvyšších hodnot, nicméně tendenční křivka ukazuje na exponenciálně klesající trend. Majetková trestná činnost dosahuje ve srovnání s násilnou trestnou činností o něco nižších hodnot. Rovněž zde můžeme sledovat exponenciálně klesající trend. Ačkoliv mravnostní kriminalita páchaná na dětech dosahuje nižších hodnot než násilné a majetkové trestné činy, její trend je lineárně rostoucí. Tuto skutečnost považujeme za obzvláště závažnou.

Obr. 6. Násilná, mravnostní a majetková kriminalita páchaná na dětech v období 2007-2013 na území ČR

Druhým společensky závažným jevem zvyšování trestné činnosti, kvalifikované jako ohrožování výchovy mládeže. Tendenční křivka na obr. 7. Ukazuje na logaritmicky rostoucí trend. Poslední sledovanou oblastí kriminality jsou nehody, ublížení na zdraví a ostatní trestná činnost, která představuje nejmenší objem trestné činnosti páchané na dětech. Tendenční křivka na obr. 7. ukazuje na lineárně klesající trend v tomto druhu kriminality.

Obr. 7. Ohrožování výchovy mládeže, nehody, ublížení na zdraví a ostatní trestná činnost páchaná na dětech v období 2007-2013 na území ČR

Uvedená data demonstrující současný stav a společenský vývoj násilí na dětech poskytují výchozí informace pro teorii sebeobranu dětí, prevenci viktimizace a vytváření preventivních programů.

7.3. Kriminalita a násilí páchané dětmi

Ačkoliv děti jsou častými oběťmi násilí, není tato situace jednostranná. Děti jsou často také pachateli trestné činnosti, přitom není pravdou, že by ve svém věku nebyly schopny krutosti nebo hrubého násilí. Přestože značná většina delikvence dětí spadá do majetkové trestné činnosti, děti se podílí také na násilí různého stupně. „Lidé se dopouštějí trestné činnosti v každém věku, nejvíce však v mládí a v rané dospělosti“ (Matoušek & Kroftová, 2003, p. 145).

Řada odborných i publicistických prací pojednávají o delikvenci dětí z pohledu kriminologie, jako empirické vědy uvádí, že delikvence dětí je jevem, který je těžké

objektivně sledovat. Podle Zapletala (1993) existují v České republice dva systémy trestní statistiky vytvářené orgány činnými v trestním řízení: policejní statistiky a soudní statistiky. Tyto dva systémy spolu navzájem zcela nekorespondují. Policejní statistiky mládeže byly dříve tajné, nyní jsou poskytovány omezenému okruhu uživatelů. Využíváme-li jakýchkoliv statistických údajů o kriminalitě, je nutné pamatovat na to, že v nich není zahrnuta latentní kriminalita, tedy skutky proti zákonu, které nikdo neohlásil. Latentní kriminalita je mnohem četnější než kriminalita oznámená orgánům v trestním řízení a z ní zase jen určitá část kriminality je objasněna do té míry, aby se dal s jistotou určit pachatel trestného činu a jeho věk. Úroveň latentní kriminality se objektivně zjistit nedá, lze jí pouze odhadnout na základě anonymních nebo neanonymních průzkumů mezi jejími potenciálními pachateli, oběťmi, případně svědky (Matoušek & Kroftová, 2003). Výsledky výzkumů tohoto druhu prováděné v německy mluvících zemích (Německo, Rakousko, Švýcarsko) lze shrnout následovně:

„Kriminální chování je mezi mládeží rozšířené do té míry, že prakticky každý mladý člověk se již alespoň jednou deliktu dopustil. Statistiky odrážející nahlášenou kriminalitu tedy neposkytují adekvátní obraz rozsahu kriminality mládeže. Sankcionována je jen část deliktů. Většina deliktů je triviálních a spadá do oblasti bagatelní kriminality nebo je na samé hranici trestného činu. Těžší delikty jsou oznamovány častěji. Registrovaní pachatelé deliktů mají za sebou několikanásobně větší latentní kriminalitu než neregistrovaní. Latentní delikvence je u dívek výrazně menší než u chlapců a děje se v jejich nejbližším sociálním okolí, z něhož informace nesnadno pronikají navenek. Vážnější kriminalitu zachycují policejní a soudní statistiky pravděpodobně ve správných proporcích. Dělit mužskou mládež na delikventy a nedelikventy je tedy nesprávné; delikventní chování se u mužské mládeže jeví jako věc stupně, nikoliv kvality. Nahodile jednou trestaný stojí netrestanému v mnohém ohledu blíže než mnohonásobně trestanému. Příležitostní a mnohonásobní pachatelé se liší i v osobnostních znacích, a to nezávisle na vlivu institučního prostředí, v němž případně pobývají“ (Matoušek & Kroftová, 2003, pp. 144-145).

Rovněž Kuchta a Válková (2005, p. 269) potvrzují, že věková kategorie dětí a mládeže je typická vysokou mírou latentní kriminality: „delikventní chování je mezi dětmi široce rozšířeno, není ničím neobvyklým, ale málokdy je takové jednání oficiálně registrováno.“ Na základě výzkumů mladistvých pachatelů, tzv. selfreportů, prováděných v USA, je odhadováno, že kriminalita mezi mládeží je 4x-10x větší, než je zaznamenáno v oficiálních statistikách (Kuchta & Válková, 2005, p. 269).

Výsledky Výzkumu školní mládeže v Plzni z roku 1999 odpovídají výše uvedeným tvrzením. Respondenty výzkumu byli žáci 9. Tříd základní škol a kvart víceletých

gymnázií, tedy mládež zpravidla ve věku 15 let. Podle výsledků výzkumu se téměř 1/3 respondentů již někdy dopustila krádeže v obchodě, téměř ¼ zranila druhého uhozením a přes 10% se dopustilo vandalismu ve formě rozbíjení oken, telefonních budek apod. Krádeží dopravních prostředků, vloupání do nich, vydírání či ohrožování druhého zbraní se dopustilo méně než 3% respondentů (Kuchta & Válková, 2005, p. 269).

Kriminalita dětí má určitá specifika od kriminality dospělých. Naprosto převažující formou kriminálního jednání chování dětí a mládeže je majetková trestná činnost. Matoušek a Kroftová (2003, p. 148) uvádí, že podle policejní evidence jsou to konkrétně tyto delikty (v pořadí od nejčastějších k méně častým):

1. krádeže věcí z aut,
2. krádeže aut,
3. podvody,
4. krádeže kol,
5. vloupání do víkendových chat,
6. vloupání do bytů,
7. zpronevěra,
8. krádeže v bytech,
9. vloupání do obchodů,
10. vloupání do restaurací.

Násilná kriminalita má v celkovém objemu u dětí a mládeže zhruba desetkrát menší častost než kriminalita majetková, jejími nejfrekventovanějšími typy jsou:

1. úmyslé ublížení na zdraví,
2. loupež.

Kriminalita mravnostní je v celkovém kvantu trestných činů dětí a mládeže padesátkrát méně častá než kriminalita majetková. Nejčastějším typem je pohlavní zneužívání (Matoušek & Kroftová, 2003, p. 148). Bagatelní delikty jsou u mládeže téměř normální záležitostí, ale pouze malá část z nich je dohalena stíhána, což pravděpodobně souvisí s vyšší tolerancí společnosti vůči pachatelům méně závažných trestných činů z řad dětí

a mládeže. Porušování práva je u dětí do jisté míry vnímáno jako normální, vývojově podmíněný jev (Kuchta & Válková, 2005, p. 269). Matoušek a Kroftová (2003) v publikaci *Mládež a delikvence* popsali vývoj kriminality mládeže v České republice od roku 1990 do roku 2000. Výsledky jejich analýzy jsou obsaženy v tab. 4.-6.

Tab. 4. Počet objasněných kriminálních skutků spáchaných dětmi a mladistvými ve srovnání s celkovým počtem kriminálních činů

Rok	Celkem	Spáchaná dětmi	Spáchaná mladistvými
1990	83 237	4 091	11 167
1991	94 115	5 805	15 573
1992	108 380	6 911	18 258
1993	126 442	8 074	20 580
1994	129 540	8 053	22 160
1995	151 842	10 322	22 310
1996	162 929	12 059	22 719
1997	169 177	12 086	19 139
1998	185 093	11 999	16 730
1999	193 354	12 464	14 920
2000	172 245	10 216	13 507

Ve sledovaném období vzrostl podíl dětí a mladistvých na počtu všech pachatelů trestné činnosti v ČR ze 13% na 20%. Absolutní čísla uvedená v tab. 4. však neberou ohled na počty dětí v populaci. Přepočte-li se počet pachatelů na 10 tisíc obyvatel stejného věku v populaci, získáme indexy uvedené v tab. 5.

Tab. 5. Počty pachatelů v dětském věku a adolescentním věku přepočtené na 10 tisíc osob stejného věku v populaci.

Rok	V dětském věku	V adolescentním věku
1990	16	103
1991	21	126
1992	25	143
1993	33	187
1994	33	209
1995	37	233
1996	58	293
1997	53	280
1998	50	208
1999	50	166
2000	50	149

Lze konstatovat, že kvanta dětských a mladistvých pachatelů kriminálních aktivit měla svůj vrchol v polovině devadesátých let a od té doby počty mladistvých pachatelů trestné činnosti klesají, kdežto počty dětských pachatelů se udržují zhruba na stejné úrovni, viz tab. 6. (Matoušek & Kroftová, 2003)

Tab. 6. Trestná činnost dětí do 15 let v ČR

Rok	Počet pachatelů
1991	4 678
1992	5 234
1993	6 780
1994	6 632
1995	7 118
1996	10 899
1997	10 296
1998	10 175
1999	10 757
2000	10 313
2001	10 224

7.4. Současné etopedické problémy

Statistiky kriminality dětí a mládeže Policie ČR zahrnují objektivně zjistitelná data. Kromě zjištěné kriminality je však společenskou otázkou také latentní kriminalita a delikventní chování, které nedosáhlo trestní kvalifikace.

Jak již bylo uvedeno výše, kriminalita mládeže je specifická svou formou, podmínkami za kterých se děje, reakcí společnosti na ní a také vysokým podílem latentní kriminality (kvalifikované odhady uvádí 4x – 10x vyšší) (Kuchta & Válková, 2005). V souvislosti s mládeží je proto přesnější mluvit o delikvenci, která širším pojmem, a zahrnuje i takové chování, které nedosáhlo kvalifikace trestného činu.

V současnosti pedagogičtí pracovníci poukazují na stále častější projevy netolerantnosti a hrubosti u mládeže, které mnohdy vyústí v otevřené násilí. Zneužívání fyzického kontaktu a projevů fyzického násilí, v jeho různých podobách, je aktuálním společenským problémem. Řešení problému se dotýká více společensko-vědních oborů. Sociální pedagogika pohlíží na problém v obecnější rovině, ve které vnímá fyzické násilí jako jeden z projevů sociálně-patologického jednání. Speciální pedagogika a etopedie se zabývají např. problematikou šikany, příčin i prevence jejího vzniku.

Otázky prevence sociálně-patologického jednání dětí a mládeže se však dotýkají také pedagogiky či pedagogiky volného času. Pro objektivní vykreslení obrazu delikvence mládeže je proto důležitý nejen kriminologický, ale i etopedický pohled. Etopedie je speciální pedagogickou disciplínou, která se zabývá rozvojem, výchovou a vzděláním dětí, mládeže a dospělých, kteří mají poruchy chování (Prokopová, 2014).

Poruchami chován jsou „projevy chování dětí a mládeže, které nerespektují ustálené společenské normy. Vyskytují se hlavně u sociálně narušené mládeže, ale také u jedinců s jiným typem postižení. K jejich vzniku přispívá vliv nevhodného nebo nedostatečného výchovného působení a vlivy sociální nebo určité dispozice osobnosti na podkladě centrálního nervového systému“ (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 208).

Problematikou poruch chování se zabývají obory: medicína, psychologie a speciální pedagogika etopedická. Klasifikace a diferenciací poruch chování je tak závislá na oboru.

Rozlišujeme např. klasifikaci poruch chování:

- medicínskou – ta vychází z WHO (World Health Organisation, česky Světová zdravotnická organizace, ve zkratce SZO), z mezinárodní klasifikace nemocí, též ze standardů Americké psychiatrické asociace;
- společenskou (sociální) – odborníky je považována za zastaralou, ovšem stále užívanou, vychází z koncepce prof. Miloše Sováka;
- dimenzionální – jenž se využívá v anglosaských zemích;
- školskou/pedagogickou – jenž je spojována s konfliktem, s násilím a se závislostí (Kaleja, 2013, p. 39).

Právě školský/pedagogický pohled je zásadní pro výuky sebeobrany ve školách, tvorbu preventivních programů a řešení problému šikany a násilí ve školním prostředí. Násilí ve školách není uplatňováno pouze mezi žáky, v posledních letech dochází k nárustu případů násilí vůči učitelům. Na problematiku viktimizace učitelů upozorňují Večerka, Holas, Tomášek, Diblíková & Blatníková (2009) ve studii Mládež v kriminologické perspektivě. V textu se odkazují na další mezinárodní studie, které ukazují, že učitelé jsou ve své profesi stále častěji napadáni ze strany studentů.

Kaleja (2013, p. 40) uvádí následující dělení poruch chování:

- podle výskytu agresivity (agresivní porucha chování a neagresivní porucha chování),
- podle prognózy (porucha chování s dobrou prognózou a porucha chování se špatnou prognózou),
- podle vlivů (porucha chování s vnitřními vlivy a porucha chování s vnějšími vlivy),
- podle míry socializace (socializovaná porucha chování, nesocializovaná porucha chování),
- poruchy chování externalizované a poruchy chování internalizované.

Poruchy chování lze dělit také podle jejich společenské závažnosti a z hlediska důsledků pro život jedince:

- dětský vzdor
- záškoláctví
- toxikomanie
- loupež
- agresivita
- drogová závislost (Průcha, Walterová & Mareš, 2009, p. 208)

Na základě odborné literatury i empirie lze konstatovat, že v pedagogické praxi se dnes běžně setkáváme s žáky, kteří jsou svými pedagogy označováni za problémové. Otázku problémových chování ve školním prostředí shrnuje Kaleja (2013, p. 35) následovně:

„Problémové chování se u jednotlivých žáků liší v závislosti na mnoha okolnostech. Značnou roli může hrát věk, situace, prostředí, zkušenost, individuálnost, kolektivnost apod. Podíváme-li se kupříkladu na žáky prvního a žáky druhého stupně základní školy, též na žáky středního odborného učiliště či gymnázia, charakter problému chování je zcela jiný. Stejně tak míra hodnocení chování, tolerance či přístupu k etopedicky zaměřené intervenci pedagogů na jednotlivých vzdělávacích stupních je rozdílná“

Stejný autor uvádí příklad toho, jak rozdílně pedagogové vnímají problémové chování studentů na gymnáziích a odborných učilištích, viz obr. 8.

PROBLÉMOVÉ CHOVÁNÍ ŽÁKŮ – JAK JEJ VNÍMAJÍ VÝCHOVNÍ PORADCI	
výchovný poradce na gymnáziu	výchovný poradce na odborném učilišti
<ul style="list-style-type: none"> • Každé pondělí přijde do výuky s pětiminutovým zpožděním. 	<ul style="list-style-type: none"> • Po druhé vyučovací hodině utekl z vyučování.
<ul style="list-style-type: none"> • Má tendenci doplňovat výklad vyučujícího. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zmlátil spolužáka na toaletách.
<ul style="list-style-type: none"> • Ve vyučování používá mobilní telefon. 	<ul style="list-style-type: none"> • Neustále se vyhrožuje.

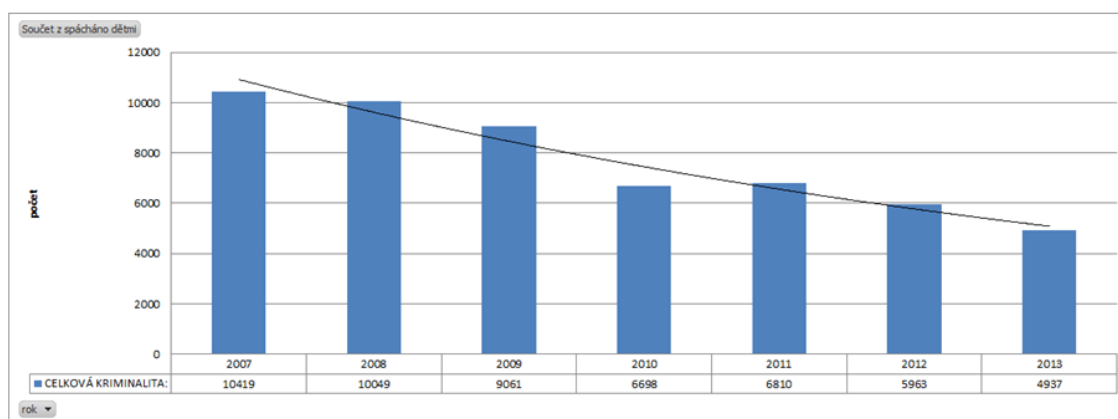
Obr. 8. Vnímání problémového chování studentů ze strany pedagogů (Kaleja, 2013, p. 35).

Povšimněme si rozdíl mezi společenskou závažností některých přestupků proti společenským normám. Zatímco používání telefonu při výuce patří z hlediska společenské závažnosti bagatelnímu chování (i když pro učitele nadměru vyrušujícímu a otravnému), vyhrožování spolužákům nebo učitelům jako hrozba násilí je společensky závažnější patologické chování. Použití samotného násilí vůči svým vrstevníkům (viz „zmlátil spolužáka na toaletách“) dosahuje nejvyšší míry společenské závažnosti. Jedná se o jev ohrožující zdraví, případně život oběti, narušující klima školního prostředí a sociální vztahy, a v končném důsledku může mít toto delikventní chování i dopad na samotného agresora a jeho další vývoj (psychologický, sociální, kriminální dráha apod.).

7.5. Analýza statistik Policie ČR kriminality dětí

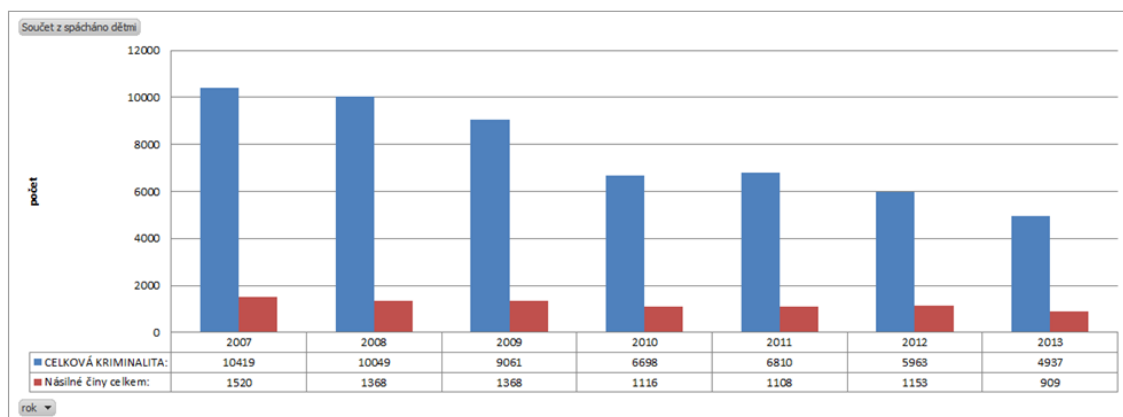
V návaznosti na kapitoly 7.3 a 7.4 jsme provedli analýzu kriminality dětí, abychom ukázali objektivně zjištěnou kriminalitu dětí. Za tímto účelem nám byla na základě Zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím poskytnuta souhrnná statistika Policie ČR za období 2007-2013. Analýza dat ukazuje současný stav a společenský vývoj kriminality páchané dětmi v posledních pěti letech. Z důvodu porovnatelnosti dat nebyl do analýzy záměrně zahrnut rok 2014, jelikož není ukončený. Všechna grafická znázornění mají stejnou strukturu. Osa X zobrazuje roky 2007-2013, na ose Y jsou zobrazeny počty trestných činů, jejichž přesné hodnoty jsou uvedeny v legendě pod osou X. Obr. 9., 10., 11. obsahují celková data objasněných trestných činů dětí, obr. 12., 13., 14. zobrazují relativní hodnoty vzhledem k celkové kriminalitě zahrnující i dospělé pachatele.

Ve sledované období 2007-2013 celková kriminalita dětí na území ČR klesala. Tendenční křivka na obr. 9 ukazuje exponenciálně klesající trend. Data potvrzují trend popsany v literatuře (Matoušek & Kroftová, 2003).

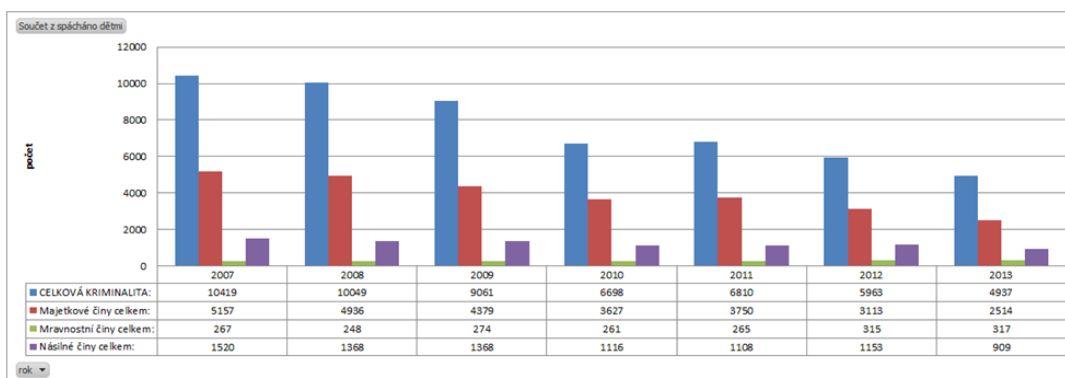
Obr. 9. Celková kriminalita dětí v období 2007-2013 na území ČR

Obr. 10. Zobrazuje porovnání celkové kriminality dětí s násilnými trestnými činy. Zde je patrné, že násilná trestná činnost zahrnuje poměrně malou část celkové kriminality dětí. Obě řady mají exponenciálně klesající trend.

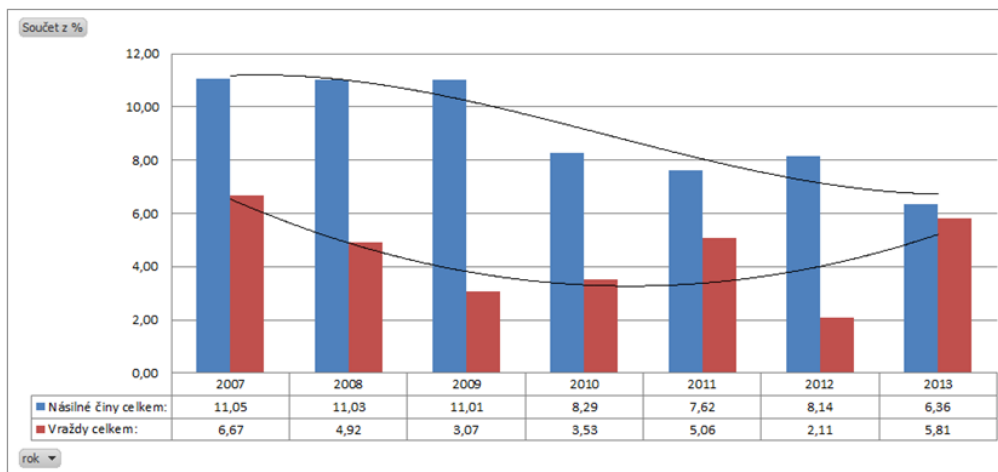
Obr. 10. Celková kriminalita a násilné trestné činy páchané dětmi v období 2007-2013 na území ČR

Podíl různých druhů trestné činnosti na celkové kriminalitě dětí zobrazuje detailněji obr. 11. Nejvyšší podíl na celkové kriminalitě vykazuje majetková trestná činnost, což se shoduje s informacemi v odborné literatuře (Kuchta & Válková, 2005, Matoušek & Kroftová, 2003). Pozitivním zjištěním je, že jak celková tak majetková kriminalita dětí má exponenciálně klesající trend. Násilné trestné činy mají třetí nejvyšší zastoupení, nicméně, nicméně jejich trend je lineárně klesající. Ačkoliv mravnostní trestné činy jsou zastopeny nejmenším podílem na celkové kriminalitě, znepokojujícím jevem je jejich zvyšující se počet. Tendenční křivka, není uvedena s ohledem na přehlednost grafu, nicméně by zobrazovala rostoucí trend (polynomický-parabola).

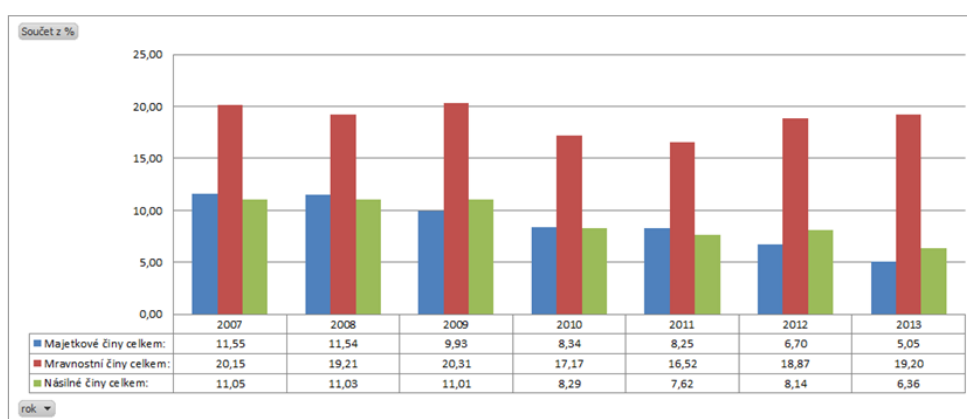
Obr. 11. Celková kriminalita, majetkové, mravnostní a násilné trestné činy páchané dětmi v období 2007-2013 na území ČR

Pro další analýzu byly použity relativní hodnoty vztahující kriminalitu dětí vůči všem objasněným případům, tedy ke kriminalitě celé populace včetně dospělých. Procentuální zastoupení objasněných případů zobrazují obr. 12., 13., 14.

Obr. 12. Násilné trestné činy a vraždy páchané dětmi v období 2007-2013 na území ČR

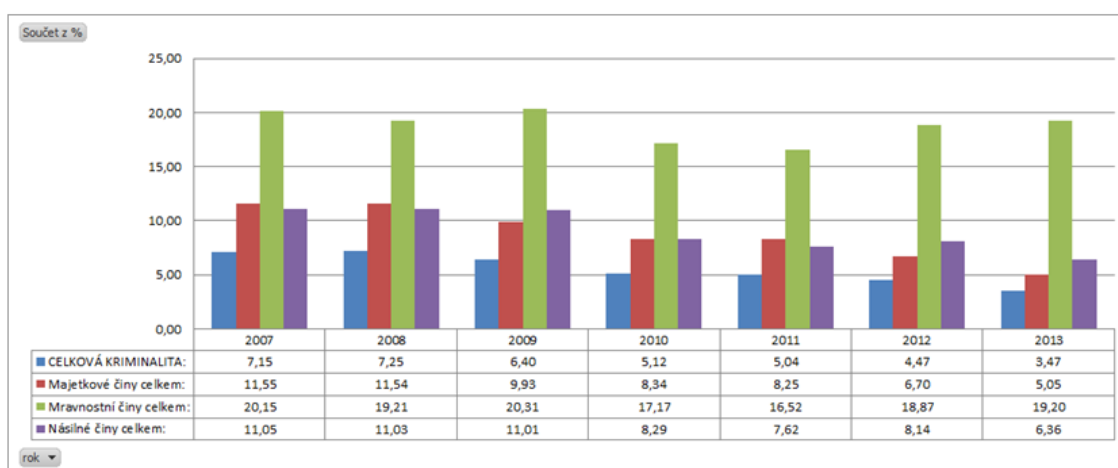
Zatímco tendenční křivka násilných činů je klesající (polynom kubický, 3. stupně), v případě vražd se jedná o trend stoupající (polynom druhého stupně – parabola). Zde se zjištění neshoduje s literaturou (Svatoš, 2013, p. 149), který uvádí klesající trend podílu vražd spáchaných dětmi na celkové kriminalitě. Analýza Svatoše (2013) však zahrnovala data pouze do roku 2011. Lze tedy konstatovat, že v posledních letech dochází k rostoucímu trendu v podílu vražd spáchaných dětmi.

Obr. 13. Majetkové, mravnostní a násilné trestné činy páchané dětmi v období 2007-2013 na území ČR

Obr. 13. Zobrazuje podíl majetkové, mravnostní a násilní trestné činnosti dětí na celkové kriminalitě. Pozitivním zjištěním je skutečnost, že majetkové činy mají lineárně klesající trend a násilné činy exponenciálně klesající trend. Mravnostní činy mají jednak parabolicky stoupající trend, navíc dosahují nejvyšších hodnot vzhledem k celkové kriminalitě.

Obr. 14. Celková kriminalita, majetkové, mravnostní a násilné trestné činy páchané dětmi v období 2007-2013 na území ČR

Vývoj kriminality dětí za období 2007-2013 vzhledem k celkové kriminalitě v ČR souhrnně prezentuje obr. 14. Zatímco objasněné celková kriminalita má trend parabolicky klesající, majetkové trestné činy lineárně klesající, násilné trestné činy exponenciálně klesající, trend mravnostních trestných činů je parabolicky stoupající.

8. Sebeobrana dětí v prevenci viktimizace a kriminality

V kapitolách 2. Sebeobrana dětí a mládeže a její postavení ve společnosti jsme provedli definici sebeobrany a vymezili její místo v oblasti sportu s vzdělávacího systému. Právě zařazení sebeobrany do učiva základních a středních škol v Rámcových vzdělávacích programech stálo na začátku naší práce před několika lety. Kromě společenské potřeby vyučovat sebeobranu, která je zjevná, stála na počátku vědecké práce otázka, co přesně, jaké učivo by mělo být vyučováno ve školách, jestliže je v kurikulárních dokumentech definováno jako „základy sebeobrany“ (Jeřábek & Tupý, 2007, Balada, 2007).

Této otázce byla věnována rozsáhlá rešerše odborných informačních zdrojů, období hledání a porovnání informací z různých zdrojů a pohledů, což později vyústilo k vytvoření vlastního projektu výuky Sebeobrany na středních školách, který byl obhájen jako rigorózní práce (Vít, 2009). Poté následovala fáze ověřování účinnosti programu ve skutečném edukačním prostředí. V rámci kurzu Celoživotního vzdělávání byli se projektem seznámeni a učivem proškoleni tři učitelé středních škol, kteří se následně věnovali výuce sebeobrany v rámci tělesné výchovy na svých školách v Brně a Blansku. Evaluaci průběhu výuky projektu a učebních výstupů studentů byla věnována dizertační práce (Vít, 2011). Během výzkumu bylo stanoveno učivo sebeobrany pro studenty středních škol jako jeden z vhodných modelů výuky. Současně bylo poukázáno na mezipředmětové vztahy tématu sebeobrana v rámci Školního vzdělávacího programu. Účelem kapitol 8.1. a 8.2 je uvést výuku sebeobrany na základních a středních školách do kontextu vzdělávacích cílů předmětu tělesná výchova, roli škol v prevenci viktimizace a prevenci kriminality dětí a mládeže.

8.1. Prevence kriminality a viktimizace ve školním prostředí

Problematika kriminality a viktimizace dětí spolu úzce souvisejí, jelikož děti se stávají jak pachateli, tak oběťmi. Zvláštní druh preventivní aktivit, které se začaly vyvíjet v souvislosti s koncepcemi situační prevence, představují projekty zaměřené na ochranu možných obětí kriminality, tedy viktimologická prevence kriminality. Tato prevence v sobě kombinuje prvky osciální a situační prevence kriminality s cílem předcházet

trestné činnosti za aktivní participace potenciálních obětí (Štefunková & Šejvl, 2012, p. 23). Viktimologickou prevenci dělíme na:

1. Primární

Základní osvěta, jak se má občan chovat, aby se nestal obětí trestné činnosti (např. preventivní přednášky ve školských zařízeních, upozornění nájemníků o uzamykání domovního vchodu, mediální kampaně používání zánků na kola aj.)

2. Sekundární

Zemřena na skupiny lidí, u kterých existuje zvýšené riziko, že se stanou oběťmi trestné činnosti, zejména z důvodu charakteru jejich povolání (obsluha čerpacích stanic, pracovníci nočních zábavních podniků, poštovní doručovatelé, pracovníci bezpečnostních složek apod.), či z důvodu příslušnosti k okrajovým skupinám obyvatel (bezdomovci, prostitutky aj.) nebo přímo s důvodu přímého kontaktu s delikventním prostředím (speciální školení pro zaměstnance zaměřené na zvládání rizikových situací, kurzy sebeobrany).

3. Terciální

Komplexní pomoc skutečným obětem, kromě jiných forem podpory je účelem snížit riziko, že se osoba stane opakovaně obětí trestného činu (psychologické poradenství, azylové domy pro týrané ženy, bezplatné právní služby).

Bez ohledu na označení, zařazení, či použité prostředky je hlavním úkolem všech preventivních strategií snaha o odstranění, resp. minimalizaci kriminogenních faktorů (Štefunková & Šejvl, 2012, p. 23).

8.2. Cyklus konfliktu

Koncept sebeobrany pro děti v rámci školního vzdělávání musí být postaven na kvalitních teoretických základech. Ať už pedagog přistoupí k výuce sebeobrany jakýmkoliv způsobem, musí tento přístup reflektovat komplexnost problému a připravovat děti ve více oblastech než jen fyzické. Představa o tom, že sebeobrana je

soustava chvatů nebo bojových technik sloužících k obraně je již dávno překonaná. Současné pojetí sebeobrany musí být zaměřeno na výuku takovým způsobem, aby žáci a studenti pochopili, že použití fyzické síly ke své obraně je poslední možností poté, co vyčerpali všechny předchozí činnosti. Každý konflikt má vždy nějakou příčinu, začátek, vývoj, konec a důsledky. Tento proces nazýváme cyklus konfliktu. Znalost jednotlivých fází konfliktu a činností, které jim odpovídají, má význam pro vytvoření strategického plánu a taktiky řešení krizové situace. Povšiměme si rovněž vztahu cyklu konfliktu k dělení viktimologické prevence. Primární prevence se týká prekonfliktní fáze cyklu konfliktu, zatímco terciální prevence se týká postkonfliktní fáze.

Obr. 15. Cyklus konfliktu podle Wagnera (Vít, Reguli & Chvátalová, 2012)

Cyklus konfliktu podle Wagnera (obr. 15.) popisuje fáze, ve kterých se odehrávají konfliktní situace a teoreticky na ně navazují další konflikty. Konfliktem se zde rozumí jakýkoliv druh konfrontace. V kontextu sebeobrany rozumíme konfrontací jakýkoliv druh použití verbálního útoku, hrozby násilím nebo násilí samotné použité proti obránci. Z hlediska sebeobrany dětí a mládeže je zásadní rozdělení na tři fáze tohoto cyklu:

- A. Prekonflikt
- B. Konflikt
- C. Postkonflikt

Barevná křivka zobrazuje průběh konfliktu v jeho třech fázích. V každé fázi konfliktu se odehrávají mikro fáze označené čísly (Vít, Reguli & Chvátalová, 2012).

A. Prekonflikt (mikrofáze 1-3)

1. Výchozí úroveň

Prekonfliktní fáze zahrnuje činnosti před vznikem konfliktu, kam spadá i prevence v rodině a ve škole. Přerušovaná horizontální přímka označuje výchozí stav, ve kterém se nacházíme před konfliktem, což je stav optimální. Právě do této fáze patří vzdělávání, jako příprava na potenciální konflikt. Tím, že s dětmi ve škole hovoříme o potenciálních rizicích a hrozbách, informujeme je o rizikovém chování, které zvyšuje pravděpodobnost setkání se zločinem (užívání drog a návykových látek, záškoláctví, mládežnické gangy a party apod.) zvyšujem povědomí dětí o těchto problémech a poskytujeme jim informace o tom, jakému chování, prostředí a lidem by se měly vyhnout.

2. Iniciace

V případě výskytu události, která vede ke vzniku konfliktu, mluvíme o tzv. iniciaci. Záminkou může být cokoliv, v případě sebeobrany dětí třeba i malicherné poznámky na vzhled a oblečení dítěte, které přitahuje pozornost a posměch spolužáků. Už takové chování může vést k dalším problémům v komunikaci, které se mohou postupně zhoršovat.

3. Eskalace

V případě zvyšování četnosti a intenzity výpadů hovoříme o tzv. eskalaci, která je znakem blížící se konfrontace.

B. Konflikt (mikrofáze 4)

Konflikt představuje vzájemnou konfrontaci, která může probíhat na verbální či neverbální úrovni. Slovní konflikty je možné řešit asertvní komunikací, deeskalačními

technikami apod. V případě fyzického útoku je třeba použít fyzické síly k jeho odvrácení.

C. Postkonflikt (mikrofáze 5-7)

Ukončením konfliktu není zpravidla sebeobranná situace ukončena. Násilné jednání má své psychologické a sociální důsledky, které mohou přetrvávat a vést k další eskalaci. V postkonfliktní fázi rozeznáváme další tři důležité mikrofáze (stabilizace, normalizace, evaluace).

5. Stabilizace

Po vyřešení konfliktu se situace začíná stabilizovat. Obránci se např. podaří uniknout do bezpečí, nebo překonat a kontrolovat útočníka. Současně však obránce začíná řešit následky konfliktu. Zjišťuje, zda není zraněn, provádí ošetření, volá o pomoc, přivolává polici, záchrannou službu apod.

6. Normalizace

Období, ve kterém doznívají následky konfliktu, nazýváme normalizace. V tomto období se fyzický a psychický stav oběti mohou nacházet pod výchozí úroveň před konfliktem. Obránce může být zraněn a hospitalizován, nebo utrpěl psychické trauma, se kterým se vyrovnává. Jsou řešeny právní následky konfliktu, případ je projednáván u soudu. V této fázi může dojít k sekundární viktimizaci oběti, staré trauma se znovu posuzuje, prožívá a tím se vyplavují negativní vzpomínky.

7. Evaluace

Po doznění následků konfliktu dochází k návratu na výchozí úroveň. V této mikrofázi by měla oběť provést evaluaci, neboli vyhodnocení toho, co se stalo, proč se to stalo a co udělat proto, aby se to neopakovalo. Oběť násilí by se měla zamyslet nad svou zkušeností a poučit se z ní. To může vyžadovat i odbornou pomoc (psychologa, trenéra apod.). Je třeba vyhodnotit svou vlastní viktimnost, tedy znaky, které zvyšují pravděpodobnost stát se obětí. Je možné, že došlo na straně obránce k nějakým chybám. Pokud ano, je otázkou, jak se jim příště vyhnout. Např. změnit své návyky, naučit se lépe komunikovat s lidmi, začít s tréninkem sebeobrany apod. Pokud konfliktu nějaký

trénink předcházet, je vhodné zvážit, zda není třeba udělat úpravy a zaměřit svou pozornost na slabé stránky (Vít, Reguli & Chvátalová, 2012).

8.3. Cíle výuky sebeobrany na základních a středních školách

Postavení sebeobrany dětí ve Školním vzdělávacím programu plní funkce tělesné výchovy, současně má však i silný vztah k preventivním činnostem školy. Většina preventivních programů v ČR se zaměřuje na prevenci kriminality, přičemž prevence viktimizace je jejich součástí.

Učivo sebeobrany se dotýká problematiky dobrého a špatného fyzického kontaktu, zneužívání tělesného kontaktu, násilí, šikany a dalších sociálně patologických jevů. Vynechání sebeobrany z učiva tělesné výchovy ochuzuje školní prostředí o možnost formování žáků, informování o možných hrozbách a způsobech ochrany před možnými riziky.

Sebeobrana je podle Rámcového vzdělávacího programu (Jeřábek & Tupý, 2007, Balada, 2007) základním učivem předmětu tělesná výchova. Začlenění sebeobrany do Školního vzdělávacího programu je v kompetenci jednotlivých škol. Rámcové vzdělávací programy definují učivo sebeobrany velmi nespécificky jako „základy sebeobrany“. Na základě vztahu sebeobrany k různým úrovním systematiky úpolů (viz kapitola 2.1 Definice sebeobrany a 2.2 Sebeobrana v systému sportu) mají učitelé možnost přistoupit k výuce sebeobrany s využitím různých strategií:

1. Aplikace vybraného bojového umění pro účely sebeobrany
(např. aikidó, džúdó, džúdzucu, karate, aj.)
2. Aplikace vybraného úpolového sportu pro účely sebeobrany
(např. MMA, zápas, aj.)
3. Výuka vybraného sebeobranného systému
(např. R.A.D. system, FAST Defense, aj.).
4. Výuka formou úpolových her a zkušenostního učení
(např. Projekt Sebeobrana pro Střední školy, Vít, 2009).

Ať zvolí pedagog kterýkoliv z vedených přístupů k výuce sebeobrany, je třeba definovat, jaké cíle mají být výukou naplněny. Následující podkapitola vychází z textu publikovaného v dizertační práci *Rozvoj kompetence k sebeobraně - evaluace programu Sebeobrana pro střední školy* (Vít, 2011).

Tělesná výchova je nedílnou součástí obsahu celé výchovně vzdělávací soustavy a svými cíli a úkoly v ní má své nezastupitelné funkce a role. Zaměřenost tělesné výchovy, stejně jako jiných předmětů, je vytyčena v projektech celé výchovně vzdělávací soustavy i v parciálních projektech pro jednotlivé stupně a druhy škol (Rychtecký & Fialová, 2002). Výuka sebeobrany začleněná do školního vzdělávacího programu se pak přímo podílí na plnění obecných cílů tělesné výchovy, přitom cílem školní tělesné výchovy je stimulovat a v souladu s vývojovými zákonitostmi i individuálními zvláštnostmi rozvíjet: „biopsychosociálně účinný celoživotní pohybový režim, zdravotní prevenci, pohybové schopnosti, dovednosti a vědomosti, osobní vlastnosti a pozitivní postoje žáků k pohybové činnosti (Rychtecký & Fialová, 2002, p. 33). Při realizaci výuky sebeobrany je nutné brát zřetel i na to, že samotný projekt, byť detailně rozpracovaný a fundovaný, k zajištění účinné výchovy a vzdělávání nestačí. Jeho efektivní naplnění spolu zajišťují vyučující učitelé v jednotlivých předmětech. Podílí se na něm i žáci svojí motivací, sociální stimulace z jejich rodinného a společenského zázemí a podmínky, za kterých proces vyučování probíhá (Rychtecký & Fialová, 2002).

Kromě plnění cílů obecných má sebeobrana i své specifické předmětové cíle. Předmětovými cíli chápeme zamýšlený a očekávaný výsledek, k němuž učitel v součinnosti se žáky směřuje. Tento výsledek je vyjádřen v očekávaných změnách, jichž vyučování a výchova v tělesné výchově dosahuje ve vědomostech, dovednostech vlastnostech žáků, v utváření jejich postojů, názorů, hodnotové orientace a i v jejich osobním vývoji (Frömel, 1987). Přijímáme rozdělení cílů tělesné výchovy podle Rychteckého a Fialové (2002), které dále rozpracovala Vilímová (2002), viz tab. 7.

Tab. 7. Cíle tělesné výchovy

Cíle tělesné výchovy		
<i>Vzdělávací</i>	<i>Výchovné</i>	<i>Zdravotní</i>
Informativní	Všeobecné	Kompenzační
Formativní	Specifické	Hygienické

8.3.1. Vzdělávací cíle výuky sebeobrany

8.3.1.1. Informativní cíle

Informativní cíle představují interiorizované poznatky z tělesné kultury; osvojené postupy, metody tělesného sebezdokonalování; zásady správné výživy; základní pohybové dovednosti a návyky: chůze, běh, skok, házení aj.; osvojení činností z gymnastiky, atletiky, dvou sportovních her, plavání, lyžování, turistiky apod. (Vilímová, 2002).

Informativními cíli výuky sebeobrany je pochopení a interiorizace následujících poznatků:

- úpoly jsou jedním z přirozených způsobů lidského pohybu a jednání
- úpoly patří mezi činnosti, které mají přímý vztah k řešení skutečných problémů v každodenním životě, jsou přípravou na řešení krizových situací
- součástí úpolů je pádová technika a sebeobrana, což jsou dovednosti, které nás mohou ochránit v případě nebezpečí
- při různých pohybových aktivitách může dojít ke ztrátě rovnováhy a následnému pádu vpřed, vzad, stranou, který může být příčinou vážných zranění
- je potřeba vybudovávat návyky správné pádové techniky a chránit se tak před zraněním pádem
- v různých životních situacích může dojít ke konfliktu s jinými lidmi, je potřeba být na tyto situace připraven a umět je řešit
- fyzickému útoku se dá často předejít vhodnou komunikací a argumentací
- napadený člověk má zákonné právo přiměřeně se útoku bránit

- existuje široká škála útoků a obran, které mohou být ve střetové situaci použity (úchop, objetí, držení, škrčení, úder, kop, hod, páčení, použití zbraní aj.)
- při fyzickém střetu s útočníkem je potřeba maximální nasazení všech psychických i fyzických sil, taktického myšlení a jednání
- cvičení a trénování sebeobrany rozvíjí pohybové schopnosti, umožňuje učit se specifickým dovednostem, adaptuje cvičence na stres střetové situace a posunuje individuální možnosti jedince k obraně
- sebeobrana se skládá z více částí: strategicko-taktická, psychologická, technická, kondiční
- pro sebeobranu je nejdůležitější dodržování zásad strategicko-taktické části: dodržovat zákony, konfliktům předcházet, vyhýbat se nebezpečným místům a době, případné střetové situace řešit především vhodnou taktikou a důrazem na vlastní bezpečnost (Vít, 2011).

8.3.2. Formativní cíle

Formativní cíle představují rozvinuté základní pohybové schopnosti (vytrvalost, síla, rychlost, obratnost, pohyblivost, rovnováha); kvalitní pohybový projev (harmonie, ekonomičnost, přesnost, ladnost, rytmus pohybu, správné držení těla); senzorické a intelektové schopnosti (Vilímová, 2002).

Formativními cíli výuky sebeobrany je rozvoj a nácvik následujících pohybových schopností a dovedností:

- rozvoj koordinačních schopností s důrazem na reakční rychlost, rovnováhovou schopnost, odhad vzdálenosti, kloubní pohyblivost aj., kondiční schopnosti s důrazem na sílu a vytrvalost, hybridní schopnosti s důrazem na rychlostní vytrvalost
- rozvoj síly horních končetin, dolních končetin a trupu pomocí základních úpolů (přetahů, přetlaků, odporů)
- rozvoj koordinačních schopností především prostřednictvím odporů

- vybudování základních návyků správné pádové techniky
- kvalitní pohybový projev při provádění pádové techniky do třech směrů
- využívání možností vlastního těla (hmotnost, stabilita, napětí a uvolnění)
- rozvoj pohybových dovedností pro obranu proti všem základním druhům útoků (úchop, objetí, škrčení, úder, kop)
- anticipace protivníkovy jednání
- rozvoj citu pro fyzický kontakt
- snižování frustrační tolerance z fyzického kontaktu
- rozvoj taktického myšlení a schopnosti úspěšně a samostatně řešit střetovou situaci
- rozvoj komunikačních dovedností, psychologická příprava na fyzický střet (Vít, 2011).

8.3.3. Výchovné cíle výuky sebeobrany

8.3.3.1. Všeobecné cíle

Všeobecné cíle představují pozitivní charakterové a mravní vlastnosti (kolektivní cítění a chování, cílevědomost, iniciativa, samostatnost, kázeň, rozhodnost, odvaha, apod.); estetické prožívání a hodnocení, tvořivé schopnosti (zájem utvářet krásný pohyb, krásné prostředí, lidské vztahy aj.); láska k přírodě a ochrana životního prostředí (Vilímová, 2002).

Všeobecné výchovné cíle výuky sebeobrany jsou:

- rozvoj pozitivních charakterových a mravních vlastností žáků prostřednictvím etiky úpolů (použití úpolů pouze k obraně, přiměřenost obrany, dodržování zákonů)
- rozvoj empatie a ohleduplnosti prostřednictvím prožitku z úpolových cvičení (pocit z různého druhu fyzického kontaktu, pádů, působení bolesti aj.)
- rozvoj kolektivního cítění a chování prožitkem úpolových cvičení

- rozvoj samostatnosti a iniciativy v přebírání zodpovědnosti za své jednání (Vít, 2011).

8.3.3.2. Specifické cíle

Specifické cíle představují trvale kladný postoj k pohybové aktivitě; rozvinuté zájmy o přiměřené druhy tělovýchovné a sportovní činnosti; tělesný a funkční rozvoj, tělesná zdatnost; snaha o přiměřený výkon v tělovýchovné a sportovní činnosti (Vilímová, 2002).

Specifické výchovné cíle výuky sebeobranu jsou:

- vybudování trvale kladného postoje k úpolovým aktivitám
- rozvinutí zájmu o sebeobranu jako všeobecně rozvíjejícímu a praktickému cvičení
- pochopení rozdílu mezi žádoucím a nežádoucím kontaktem
- uvědomění vlastních práv při nevyžádaném kontaktu
- tělesný rozvoj pomocí tělovýchovně hodnotných cvičení (přetahy, přetlaky, odpory)
- psychický rozvoj pomocí náročných úpolových cvičení, modelových sebeobránných situací, překonávání stresu ve střetových situacích, rozhodování o možných řešeních situací, spojení psychického a fyzického výkonu
- rozvoj asertivity, seberealizace, zdravého sebeprosazování
- vytvoření osobního systému sebeobranu, na základě vlastních možností (temperament, somatotyp, kondiční předpoklady aj.) (Vít, 2011).

8.3.4. Zdravotní cíle výuky sebeobrany

8.3.5. Kompenzační cíle

Kompenzační cíle představují kompenzaci jednostranné zátěže ve škole (protahovací, vyrovnávací, dechová a relaxační cvičení); regenerace duševních sil a obnovování pozornosti žáků (Vilímová, 2002).

Kompenzační cíle výuky sebeobrany jsou:

- kompenzace jednostranné školní zátěže fyzickým výkonem v průpravných úpolech
- regenerace duševních sil prostřednictvím zábavných a silně emotivních cvičení
- odreagování od monotónní mentální činnosti vybitím přebytečné a nahromaděné energie, zapojení jiného druhu myšlení a řešení pohybových úkolů
- rozšíření pohybového režimu o nové pohybové vzorce
- zpestření pohybového režimu o novou atraktivní pohybovou aktivitu (Vít, 2011).

8.3.6. Hygienické cíle

Hygienické cíle představují návyky (cvičební úbor, sprcha po zátěži atd.); potřeba zdravého životního stylu (dostatek pohybových aktivit v denním režimu, dostatečný spánek, zdravá výživa) (Vilímová, 2002).

Hygienické cíle výuky sebeobrany jsou:

- uvědomení významu osobní hygieny při kontaktních cvičeních (ostříhané nehty, čistota oděvu, upravenost aj.)
- dodržování zásad hygieny před cvičením (umyté ruce) a po cvičení (sprcha)
- uvědomění zdravotních rizik spojených s nevyžádaným kontaktem (krev, sliny aj.), zásady hygieny a první pomoci řešení krizových situací
- význam sebeobrany pro zachování vlastní integrity, zdraví a života, stejně jako zdraví a života svých blízkých (Vít, 2011).

8.4. Postavení sebeobranu dětí v prevenci viktimizace

Primárním účelem výuky sebeobranu je zvýšení bezpečnosti a snížení viktimizace cílové skupiny. Existuje relevantní předpoklad, že osoba edukovaná v zásadách bezpečnosti a sebeobranu disponuje výhodnější předpoklady nestát se obětí trestné činnosti (viz kapitola 8.5). Zařazení výuky sebeobranu do učiva základních a středních škol jako prostředku ochrany dětí a mládeže před potenciálními hrozbami je proto logickým krokem při tvorbě vzdělávacího kurikula. V následujících podkapitolách se budeme zabývat konceptem zařazení sebeobranu do edukačního procesu.

Na základě rozboru rizik a hrozeb, které se vyskytují ve společnosti se zřetelem na specifika hrozeb pro cílovou skupinu dětí a mládeže, lze nebezpečí a rizika hrozcí dětem rozdělit podle prostředí:

1. školní prostředí (šikana, vydírání, ublížení na zdraví aj.)
2. domácnost (týrání, znásilnění, pohlavní zneužívání, ohrožení mravního výchovy mládeže aj.)
3. veřejné prostředí (loupež, krádež, ublížení na zdraví, únos, vražda aj.)

Prevence a odvracení některých z těchto hrozeb je základním učivem sebeobranu. Toto učivo lze dostatečně nacvičovat v hodinách tělesné výchovy s cílem zvýšit pozornost vůči těmto rizikům a nacvičit základní pohybové a taktické návyky jako obranu před potenciální hrozbou. Do této skupiny hrozeb patří např. pokus o ublížení na zdraví, loupež aj. ve školním nebo veřejném prostředí. Otázka hrozeb v domácím prostředí je podstatně složitější a lze diskutovat, zda je učivem sebeobranu v pravém slova smyslu. Hrozby směřované vůči dětem v domácnosti jsou krajně patologickým sociálním jevem, jelikož se jedná o násilí uvnitř rodiny. V případě, že je dítě vystavováno útokům ze strany rodičů nebo sourozenců s vědomím rodičům, nachází se v sociální a psychologické pasti, ze které je těžné uniknout. Závislost na rodinném prostředí vytváří předpoklad, že dítě není schopné hrozbám dostatečně vzdorovat, je snadno manipulovatelné. V tomto případě lze těžko mluvit o obraně proti násilí v konvenčním smyslu. Ačkoliv se dítě může např. fyzicky ubránit jednorázovému aktu násilí, pokud nedojde k nápravě poměrů v rodině, bude se násilí pravděpodobně opakovat. Řešení domácího násilí na dětech leží především v odborné sociální

a psychologické pomoci. Výuka sebeobrany ve školách nebo preventivní programy mohou týranému či zneužívanému dítěti podat informaci o tom, že takové jednání není ani morálně opodstatnitelné, ani v souladu se zákonem a existují možnosti, jak z kruhu násilí vystoupit. V tomto smyslu může edukační prostředí působit ve smyslu terciální prevence a poskytnout dítě informace o místech, na která se může obrátit s žádostí o pomoc (Linka bezpečí, Bílý kruh bezpečí apod.).

Velmi častým druhem patologického chování ve školním prostředí je šikana. Kolář (2001, p. 27) uvádí, že hlavní rysy šikanování lze popsat následovně: „Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.“ Farrington a Ttofi (2009) uvádí, že při definování šikany je třeba brát v potaz více klíčových prvků. Šikana zahrnuje fyzický, verbální nebo psychologický útok nebo zastrašování s cílem vyvolat strach, bolest nebo újmu oběti. Dále je typická nerovnováhou fyzických či psychologických sil, kdy silnější dítě nebo děti utlačují slabší dítě nebo děti. Posledním důležitým znakem je opakování incidentů mezi stejnými dětmi během delšího časového úseku. K šikanování může docházet ve školním prostředí nebo při cestě ze školy nebo do školy. O šikanu nejde tehdy, jestliže dochází ke vzájemnému napadání (fyzicky, psychologicky, verbálně) dvou stejně silných dětí. Problematice šikany je celosvětově věnována značná pozornost, mnoho kriminologických prací zabývajících se násilím mezi dětmi a mládeží se zaměřuje právě na šikanu (angl. bullying). Preventivní programy proti šikaně ve školním prostředí jsou dostatečně rozšířeny v mnoha zemích. Rešerši těchto programů v období 1983-2009 provedli Farrington a Ttofi (2009). Autoři při rešerši identifikovali celkem 89 reportů, popisujících 53 různých programů proti šikaně. Z tohoto počtu 44 zpráv vstoupilo do analýzy na základě stanovených kritérií pro statistické zpracování a evaluaci efektu preventivních programů.

Randomizované experimenty

- Bulli and Pupe (Itálie)
- Project Ploughshares Puppets for Peace (Kanada)
- Short Video Intervention (England)
- Friendly Schools (Australia)
- S.S. GRIN (USA)

- Dutch Anti-Bullying Program (Nizozemí)
- SPC and CAPSLE Program (USA)
- Steps to Respect (USA)
- Anti-Bullying Intervention in Australian Secondary Schools
- Youth Matters (USA)
- KiVa (Finland)
- Behavioral Program for Bullying Boys (South Africa)
- Expect Respect (USA)
- Pro-ACT + E Program (Germany)

Výzkumy s pretestem a posttestem, s experimentální a kontrolní skupinou

- Be-Prox Program (Switzerland)
- Greek Anti-Bullying Program
- Seattle Trial of the Olweus Program (USA)
- Dare to Care; Bully Proofing Your School Program (Canada)
- Progetto Pontassieve (Italy)
- Social Skills Training (SST) Program (England)
- Stare bene a scuola: Progetto di prevenzione del bullismo (Italy)
- ViSC Training Program (Germany)
- Granada Anti-bullying Program (Spain)
- South Carolina Program (USA)
- Bully-Proofing Your School (USA)
- Befriending Intervention Program (Italy)
- Toronto Anti-bullying Program (Canada)
- Ecological Anti-bullying Program (Canada)
- Short Intensive Intervention in Czechoslovakia

Ostatní výzkumy s experimentální a kontrolní skupinou

- Norwegian Anti-bullying Program
- B.E.S.T-Bullying Eliminated from Schools Together (USA)
- SAVE (Spain)
- Kia Kaha (New Zealand)

Výzkumy s designem věkových kohort

- Respect Program (Norway)
- Olweus Bullying Prevention Program, OBPP (Norway)
- Donegal Anti-bullying Program (Ireland)
- Chula Vista Olweus Bullying Prevention Program (USA)
- Finnish Anti-Bullying program
- Sheffield Anti-Bullying program (England)

Meta-analýza těchto 44 evaluačních zpráv ukázala následující výsledky. Celkově lze konstatovat, že školní preventivní programy proti šikaně jsou efektivní ve snižování výskytu šikany a viktimizace dětí. V průměru se úroveň šikany snížila o 20-23% a viktimizace o 17-20%. Nejlepší výsledky ukázaly výzkumy sledující věkové kohorty, nejnižších výsledků bylo dosahováno v randomizovaných výzkumech. Za nejpodstatnější prvek preventivních programů, který vedl ke snížení jak úrovně šikany ve škole, tak viktimizace dětí je participace rodičů, délka a intenzita programu pro děti a učitele (Farrington & Ttofi, 2009, p. 69). Výsledky ukazují na fakt, že intenzita a délka programu má přímou souvislost s efektivitou programu. Závěrečné doporučení této zprávy je vyvinout akreditované programy zaměřené na prevenci šikany.

8.5. Efektivita výuky sebeobranu v prevenci viktimizace

Vědecké zkoumání skutečných účinků výuky sebeobranu na úspěšnost sebeobrané akce v reálných případech má své hranice. Metodologie takového výzkumu se musí zabývat odpovědí na otázku, zda právě znalosti a dovednosti získané tréninkem sebeobranu byly rozhodující pro úspěšnost obranné akce. Druhým aspektem je samotná skutečnost, že trénink sebeobranu vede k předcházení konfliktních situací a proto se správně edukovaná osoba může snadněji vyhnout krizové situaci. Ačkoliv se v tomto případě jedná o dokonalé naplnění podstaty sebeobranu, úspěšnost takové činnosti se neprojeví ve statistikách policejních či soudních. Jelikož se delikt neuskutečnil, nelze evidovat úspěšnost proaktivního jednání obránce.

Nicméně i v této oblasti lze výjimečně nalézt příklady výzkumu. Sinclair, Sinclair, Otieno, Mulinge, Kapphahn, Golden, Neville (2013) publikovali článek s názvem *A Self-Defense Program Reduces the Incidence of Sexual Assault in Kenyan Adolescent Girls*, ve kterém provedli výzkum s využitím šesti týdenního kurzu sebeobranu pro adolescentní dívky ze středních škol v městském slumu v Nairobi (Keňa). Cílem výzkumu bylo zjistit vliv kurzu sebeobranu na případy sexuálních útoků vůči dívkám. Výběrový soubor tvořily dívky z oblasti Korogocho-Kariobangi v Nairobi. Výzkum byl zahájen se započítáním šesti týdenního kurzu sebeobranu a pokračoval dalších deset měsíců. Z celkového počtu 522 dívek (průměrný věk 16.7 +/- 1.5) byly vytvořeny dvě skupiny. Do do kurzu sebeobranu bylo zařazeno 402 dívek z osmi škol, do kontrolní skupiny 120 dívek ze dvou škol. Všechny dívky vyplnily dotazník na začátku výzkumu a 489 opět na konci výzkumu. Na počátku studie uvedlo 24.5% dívek, že v předchozích letech byly vystaveny sexuálnímu útoku. Z tohoto počtu 90% dívek uvedlo, že útočníkem byla známá osoba. Procentuální rozdělení útočníků bylo následující: 52% partner, 17% příbuzný, 15% soused, 6% učitel nebo pastor. Ve skupině trénující sebeobranu došlo ke snížení případů sexuálního útoku z 24,6% v pretestu na 9,2% při posttestu ($p < .001$) oproti kontrolní skupině, ve které nedošlo k žádné významné změně (24.2% v pretestu, 23.1% v posttestu ($p = .10$). Více než polovina dívek zahrnutých do intervenční skupiny uvedla, že během roku po ukončení kurzu použily dovednosti v něm získané k odvrácení sexuálně motivovaného útoku. Autoři závěrem konstatují, že výzkumem byla prokázána efektivita šesti týdenního kurzu sebeobranu na snížení počtu případů sexuálního útoku v dané oblasti (Sinclair, Sinclair, Otieno, Mulinge, Kapphahn, Golden & Neville, 2013). Tato zajímavá studie poukazuje na účinnost i reletivně krátkého intervenčního programu, ačkoliv je třeba poznamenat, že kulturní a sociální prostředí, ve kterém byl výzkum proveden, se značně liší od podmínek v naší zemi.

Rovněž zařazení sebeobranu do učiva základních a středních škol v České republice má svůj zjevný, pragmatický účel, tedy chránit děti tím, že v rámci edukačního procesu budou vybaveni kompetencemi, které mohou pozitivně ovlivnit odvrácení potenciální hrozbu vůči nim. Rozsáhlý výzkum v této oblasti provedli Finkelhor, Asdigian a Dziuba-Leatherman (1995), kteří se zaměřili na efektivitu preventivních programů proti sexuálnímu násilí vůči dětem ve Spojených státech amerických. Z celkem

440 randomizovaně vybraných základních škol v roce 1990 celkem 85% škol poskytovalo takový program. Během výzkumu bylo telefonicky dotazováno 1042 chlapců a 958 dívek ve věku 10 – 16 let. V reprezentativním vzorku bylo dodrženo rasové rozdělení obyvatel, tj. 10% afroameričanů, 7% hispánců, 3% asiátů a nativních američanů. Děti byly dotazovány během 30 minut uzavřenými otázkami, zda preventivní program zahrnovat 12 komponent:

1. sexuální obtěžování,
2. šikana,
3. dobrý a špatný dotek,
4. matoucí dotek,
5. incest,
6. křik a volání pro přivolání pozornosti,
7. kontaktování dospělé osoby,
8. zneužití není nikdy chyba dítěte,
9. praktické cvičení,
10. informace, které si mohu vzít domů,
11. setkání s rodiči,
12. opakování programu po dobu delší než jeden den.

Na základě odpovědí na tyto otázky byly preventivní programy rozděleny do dvou skupin: velmi komplexní, méně komplexní.

Dále byly děti dotazovány na jejich životní zkušenosti s různým druhem násilí zahrnující útoků vrstevníků, příslušníků gangu nebo rodiny, únos nebo sexuální obtěžování. Otázky také zjišťovaly informace o pachateli – co dělal pachatel, co dělalo dítě, aby se ubránilo, k jakému zranění došlo apod.

51% dětí odpovědělo, že někdy již zažily pokus o útok nebo dokončený útok. Z toho 33% zažilo pokus nebo dokončený fyzický útok člověkem, který nebyl členem rodiny, 13% útok od člena rodiny, 6% pokus nebo dokončený únos a 11% pokus nebo dokončený sexuální útok.

Výzkum se dále zaměřil na otázku, zda výuka sebeobránných postupů ve smyslu vyhnutí se útoku a aktivní obrany může vést ke zvýšení sebevědomí dětí vyšší

obranyschopnosti v případech, kdy čelí útoku, anebo jestli děti vybavujeme nerealistickými očekáváními a desiluzí. Proto byly děti dotázány, jestli to, co se naučily v preventivním programu ve škole, jim nějak pomohlo, když čelily útoku. Byly použity otázky na tyto strategie:

1. pomohlo ubránit se
2. pomohlo, aby se situace nestala ještě horší
3. uchránilo před zraněním

Výsledky výzkumu lze shrnout následovně. Děti, které absolvovaly velmi komplexní preventivní programy, dosahovaly lepšího skóre, než děti účastníci se v méně komplexních programech. Vzhledem k akutnímu chování v krizových situacích vykazovaly děti účastníci se velmi komplexních programů tendenci využívat „čtyřech základních strategických postupů sebeobranu“:

1. žádost, aby dítě mohlo odejít samo,
2. křik a volání o pomoc,
3. vyhrožování, že dítě o incidentu někomu řekne,
4. skutečně o incidenci někomu říci.

Tyto děti také vykazovaly lepší známky toho, že jsou v případě sexuálního útoku odporovat útočnickovi a použít pláč. Souhrnně řečeno, pouze děti účastníci velmi komplexních programů se cítily být efektivnější v ochraně sebe sama. Cítily, že to co se naučily, jim pomohlo se bránit, nezhoršit situaci a uchránit je před zraněním. Na druhé straně, přes určitý pocit efektivnosti u dětí účastnících se v komplexnějších programech, nebyly nalezeny důkazy o tom, že by toto děti nějak snížily pravděpodobnost, že hrozba nebezpečí se obrátí v dokončení útoku. Ve skutečnosti tyto děti ohlašovaly více zranění než ostatní děti, které nahlásily pokus o sexuální útok. Studie rovněž neprokázala, že preventivní školní programy pomohly dětem překazit hrozby tak, že by nedošlo k dokonání viktimizace, což by byl samozřejmě povzbudivý výsledek. Výzkum naopak ukázal, že instrukce od rodičů jsou v ohledu prevence viktimizace mnohem efektivnější, než školní preventivní programy. Na druhé straně je nutné dodat, že ačkoliv školní preventivní programy nečiní děti schopnými odvrátit hrozby, dávají jim pocit větší úspěšnosti. To je důležitý poznatek, jelikož výuka sebeobranu vede ke zvyšování

sebevědomí, které je jedním z faktorů snižová viktimmnosti. (Finkelhor, Asdigian & Dziuba-Leatherman, 1995).

Závěrem lze říci, že preventivní školní programy mohou pomoci zvýšit odezvu dětí na viktimizaci, zvýšit znalosti a povědomí dětí o hrozbách, jejich odvracení a řešení problémů, vzbuzovat u dětí pocit efektivnosti.

8.6. Postavení sebeobrany dětí v prevenci kriminality

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy se systematicky věnuje prevenci kriminality a viktimizace dětí tím, že upevňuje na vertikální úrovni fungující síť koordinátorů a metodiků prevence. Tuto síť tvoří:

- krajští školští koordinátoři prevence (pracovníci odboru školství, mládeže a tělovýchovy krajských úřadů),
- metodici prevence (pracovníci pedagogicko-psychologických poraden),
- školní metodici prevence (pedagogové ve školách a školských zařízeních) (MŠMT, 2009).

Primární cílovou skupinu etopedicky zaměřené prevence přitom tvoří děti a mládež a pedagogičtí pracovníci, sekundární cílovou skupinou jsou potom rodiče dětí a veřejnost.

Podle Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008 – 2018 je účelem primární prevence zabránit násilí, což je možné dosáhnout buď odstraněním příčin, nebo vytvořením takových podmínek, aby se násilí nemohlo uplatnit (Vaníčková, 2009). Tato definice ukotvuje význam výuky sebeobrany jako systému předcházení násilné trestné činnosti nebo obrany proti násilí, tedy vytváření podmínek, za kterých se násilí nemůže uplatnit. Funkcí výuky sebeobrany je edukovat potenciální oběti tak, aby se děti vyhnuly rizikovým situacím a v případě jejich vzniku, aby uplatnily postupy k zachování vlastní bezpečnosti. Veškeré konkrétní aktivity realizované s cílem předejít problémům a následkům spojeným s rizikovými projevy chování nebo minimalizovat jejich dopad a zamezit jejich rozšíření lze považovat za primární prevenci (MŠMT, 2009). Primární prevenci dále členíme na nespécifickou a specifickou.

Za nespecifickou primární prevencí považujeme veškeré činnosti, aktivity, které tvoří nedílnou součást primární prevence. Jejím obsahem jsou všechny metody a přístupy umožňující rozvoj harmonické osobnosti člověka, včetně možnosti rozvíjení nadání, zájmů a pohybových a sportovních aktivit (Kaleja, 2013, p. 17). Jedná se o opatření na celospolečenské úrovni, která vytváří klima společnosti.

Specifickou primární prevencí jsou zejména osvěta a vzdělávání, jejichž cílem je změna postojů a chování občanů, odborníků, dětí. Specifická prevence se zaměřuje na takovou práci s jedinci, u níž lze v případě její absence předpokládat další negativní vývoj, snaží se předcházet nebo omezovat nárůst jeho výskytu. Rozeznáváme tak:

- **všeobecnou** specifickou primární prevencí, která je zaměřena na cílovou skupinu, např. třídu, zatím bez známek rizikového chování,
- **selektivní** specifickou primární prevencí zaměřenou na primární cílovou skupinu, u níž chceme cíleně zamezit vzniku rizikového chování,
- **indikovanou** specifickou primární prevencí (je též označována jako včasná intervence), předchází sekundární prevenci, tj. přímé individuální práci s klientem.

Sekundární prevence představuje předcházení vzniku, rozvoje a přetrvávání rizikového chování. Je tedy včasnou intervencí, poradenstvím a léčením zároveň.

Terciární prevence v obecném slova smyslu představuje vytváření mechanismů, které by zabránily opakování (Kaleja, 2013, p. 17).

Terciální prevence představuje resocializační a reintegrační opatření cílená na děti jako oběti trestných činů, pachatele protiprávního jednání a na lokality, které jsou danou formou násilí zasaženy. Účelem terciální prevence je zabránit prohloubení traumatu, zabránění rozvoji nevratných následků, komplikací, ale také systémového násilí, které může být zdrojem polyviktimizace dětí (Vaníčková, 2009).

MŠMT (2010) zpracovalo Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních, ve kterém vymezuje systém organizace a řízení primární prevence, implementace primární prevence do kurikulárních dokumentů, včetně tvorby preventivního programu aj. Primární prevence se zaměřuje především na předcházení rozvoje rizik, které směřují zejména k následujícím rizikovým projevům v chování žáků:

- agrese, šikana, kyberšikana, násilí, vandalismus, intolerance, antisemitismus, extremismus,
- rasismus a xenofobie, homofobie
- záškoláctví,
- závislostní chování, užívání všech návykových látek, netolismus, gambling
- rizikové sporty a rizikové chování v dopravě,
- spektrum poruch příjmu potravy,
- negativní působení sekt,
- sexuální rizikové chování (MŠMT, 2010).

Škola jako výchovně vzdělávací instituce zajišťuje primární prevenci. Tu na škole garantuje školní metodik prevence (viz vyhláška MŠMT č. 72/2005 Sb. a též 116/2011 Sb.). Školní metodik prevence každoročně sestavuje minimální preventivní program.

Minimální preventivní program (MŠMT 2010):

- je preventivním programem školy a školského zařízení,
- je součástí školního vzdělávacího programu, který vychází z příslušného rámcového vzdělávacího programu, popř. upravovaného přílohou,
- vychází z omezených časových, personálních a finančních investic se zaměřením na nejvyšší efektivitu,
- jasně definuje dlouhodobé, střednědobé a krátkodobé cíle,
- je naplánován tak, aby mohl být řádně uskutečňován,
- přizpůsobuje se kulturním, sociálním či politickým okolnostem i struktuře školy či specifické populaci jak v rámci školy, tak v jejím okolí, respektuje specifika ve školním prostředí,
- oddaluje nebo snižuje výskyt rizikového chování,
- zvyšuje schopnost žáků a studentů činit informovaná a zodpovědná rozhodnutí,
- má dlouhotrvající vliv na změnu chování,
- pojmenovává problémy z oblasti rizikového chování a případné další rizikové projevy chování,

- pomáhá zejména těm jedincům, kteří pocházejí z nejvíce ohrožených skupin (minoritám, cizincům, dětem a žákům zdravotně či sociálně znevýhodněným) při ochraně jejich lidských práv,
- podporuje zdravý životní styl a usiluje o předávání vyvážených informací a dovedností,
- pokud se na realizaci podílí vnější subjekt (mimo samotnou školu), pak (je-li pro danou oblast zavedeno) doporučuje se volba takového subjektu, který má pro danou činnost certifikaci.

Prevenici lze vnímat také z hlediska funkcí jako:

1. **individuální** – napomáhá k pozitivnímu rozvoji osobnosti člověka;
2. **sociální** – podporuje vzájemné vztahu v sociálním prostředí člověka;
3. **společenskou** – podporuje společenské uplatnění člověka;
4. **ekonomickou** – a to zejména u primární prevence, neboť je pro společnost finančně výhodnější, než samotná náprava (Kaleja, 2013, p. 19).

Výuka sebeobranu ve školním prostředí spadá primárně do tělesné výchovy, jejímž cílem je především všeobecný tělesný rozvoj dětí. Výuka sebeobranu má své formativní cíle jako jsou tělesný rozvoj a nácvik pohybových dovedností, ale také informativní cíle, které svým charakterem plní současně cíle primární prevence. Na základě empirických zkušeností a studia literatury se lze říci, že výuka úpolů přináší v komplexně pojatém edukačním procesu významné výchovné hodnoty. Hlavní přínos úpolových aktivit spatřujeme v prožitku bezprostředního fyzického kontaktu dvou a více osob, prožitek nepříjemných pocitů a uvědomění vzájemné provázanosti účinku úpolových technik na oba cvičící. Tyto poznatky vedou u cvičenců k rozvoji reálnějšího posouzení následků vlastního jednání a přijetí zodpovědnosti. Při výuce sebeobranu jde také o pochopení kauzality, tedy vztahu příčiny a následku svého jednání. Důležitou funkcí úpolů v prevenci sociálně-patologického jednání je posouzení hrozby. Cvičenci úpolů jsou schopni rychleji rozpoznat nebezpečí, rozlišují mezi fikcí a realitou, hranice mezi zdravým a patologickým využíváním fyzického kontaktu. Výuka úpolů jako prostředku pro rozeznávání dobrého a špatného tělesného kontaktu, řešení střetových situací a kontroly agresivity má svůj význam ve specifické primární prevenci. Touto problematikou jsme zabývali již dříve (Vít, Reguli, 2010) a deduktivní

metodou jsme vyvodili pět základních funkcí úpolových aktivit v prevenci sociálně-patologického jednání:

1. funkce výchovná,
2. funkce socializační,
3. funkce regulační,
4. funkce posouzení hrozby,
5. funkce afektivní.

O této problematice je šířeji pojednáno v kapitole 9. v publikaci Úpolové aktivity – strategie a prostředek prevence sociálně-patologického jednání dětí a mládeže?

Závěr

Cílem práce bylo vytvořit systematický přehled poznatků o teorii sebeobranu dětí a mládeže, propojit teoretické aspekty z oblasti kriminologie, prevence viktimizace a kriminality a v neposlední řadě zvýšit pozornost vůči tématu bezpečnosti dětí v dnešní společnosti. V práci bylo poukázáno na to, že výuka úpolů a sebeobranu je v České republice dostatečně kodifikována v kurikulárních dokumentech. Školy současně vyvíjí různé preventivní činnosti, především na úrovni prevence kriminality. Doporučením pro praxi je vyšší využívání potenciálu úpolových cvičení, zejména sebeobranu, při vytváření Školních vzdělávacích programů a propojení tématu násilí, práva a bezpečnosti s ostatními předměty nebo projekty prevence viktimizace. Vysoké školy by měly v tomto ohledu klást důraz na přípravu budoucích pedagogů a připravovat je ke kvalifikované výuce úpolů, propojovat jejich znalosti o úpolech s ostatními předměty (první pomoc, psychologie, právo apod.). Fakulta sportovních studií MU, na které vyučuje autor práce, vyvíjí v tomto směru aktivní činnost a vytváří předpoklady pro kvalitní vzdělávání budoucích učitelů tělesné výchovy vytvářením metodických materiálů, školením učitelů z praxe a zařazováním tématu sebeobranu do didaktických výstupů a pedagogických praxí studentů. Problematika sebeobranu je spojena s řešením otázek šikany, kyberšikany, násilí ve školách vůči spolužákům nebo učitelům a jinými sociálně patologickými jevy. Lze předpokládat, že učitelé, kterým bylo poskytnuto kvalitní vzdělání v oblasti bezpečnosti a řešení konfliktních situací, budou dobře připraveni a schopni lépe reagovat na problémy, se kterými se setkají v praxi.

Bezpečnostní hrozby současného světa vyplývají ze zrychleného informačního toku v globální síti a možnostech jeho zneužití, ve vytváření antagonistických sil mezi etnickými, náboženskými a jinými skupinami v multikulturní společnosti, lokální i celosvětovou politickou situací a celospolečenskou atmosférou, která je významně ovlivňována médii. Dostupnost informací může vést k bezpečnostním rizikům, na která je třeba se připravovat. Ve srovnání s jinými státy je Česká republika stále poměrně bezpečným místem pro život. Lze však předpokládat, že i česká společnost bude v blízké budoucnosti čelit novým bezpečnostním výzvám. Otázky použití násilí ve společnosti a ochrany před ním nejsou jen tématem pro

bezpečnostní složky. Na budoucí problémy bude muset reagovat také vzdělávací systém, aby připravil děti k řešení skutečných krizových situací v životě. V tomto ohledu je, a stále bude, platné Vegetiovo „Si vis pacem, para bellum“ a pro ty, kdož mají z potenciálních hrozeb strach, Senecovo „Je horší než válka – z války mít strach.“

Bibliografie

Balada, J. (2007). *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

Beccaria, C., & Sládeček, J. (1893). *O zločinech a trestech*. V Praze: Bursík a Kohout.

Bishop, B., & Thomas, M. (1993). *Protecting children from danger: Building self-reliance and emergency skills without fear: a learning by doing book for parents and educators*. Berkeley, Calif: North Atlantic Books.

Čírtková, L. (2014). *Viktologie pro forenzní praxi*. Praha: Portál.

ČTK, & iDNES. (2003). Zákon změnil tresty pro mladé i jejich svědce. Dostupné na: http://zpravy.idnes.cz/zakon-zmenil-tresty-pro-mlade-i-jejich-svudce-fa2-/domaci.aspx?c=A021118_163430_domaci_jan

Đurech, M. (2000). *Úpoly*. Bratislava: Univerzita Komenského.

Đurech, M. (2002). *Společné základy úpolov*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislavě.

Farrington, D., P., & Ttofi, M. M. (2009). *School-Based Programs to Reduce Bullying and Victimization*. Cambridge: The Campbell Collaboration.

Fojtík, I. (1999). *Prvky bojových umění: karatedó, aikidó, kendó, džudó*. Praha: Olympia.

Finkelhor, D., Asdigian, N. & Dziuba-Leatherman, J. (1995). The effectiveness of victimization prevention in instruction: An evaluation of children's responses to actual threats and assaults. *Child Abuse & Neglect*. Vol. 19, Issue 2, pp. 141–153.

Frömel, K. (1987). *Vyučovací jednotka tělesné výchovy na základní škole*. Olomouc.

Haškovcová, H. (2004) *Manuálek o násilí*. Brno: Národní centrum ošetřovatelství a nelékařských zdravotnických oborů.

IWGA (2014). Martialarts. Dostupné na: <http://www.theworldgames.org/the-sports/sports/martial-arts>

Jeřábek, J., & Tupý, J. (2007). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* (se změnami provedenými k 1. 9. 2007): RVP ZV. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze.

Jiu Jitsu. Die Selbstverteidigung. Berlin: Verlag Bernad a Graefe.

Kaiser, Kerner, Sack & Schellhoss. (1993). *Kleines Kriminologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag.

Kaleja, M. (2013) Základy etopedie. Dostupné na: <http://projekty.osu.cz/svp/opory/pdf-kaleja-zaklady-etopedie.pdf>

King, R. (2014). Dostupné na: <http://www.crazymonkeydefense.com/crazy-monkey-way/>

Kolář, M. (2001). *Bolest šikanování*. Praha: Portál.

Kodým, M. (1991). *Úmluva o právech dítěte: přijata v New Yorku 20. listopadu 1989*. Brno: TEOFAKT.

Kolcun, J. (2014). Proč by se měly děti věnovat bojovým uměním. Dostupné na: <http://bojovky.info/clanky-jj/247-proc-by-se-mely-deti-venovat-bojovym-umenim>

Kordík, T. (2014). *Vztah vojáků bojových jednotek AČR k sebeobranným systémům a bojovým uměním. Názor vojáků na výcvik Musada MCS u těchto jednotek*. Brno: Masarykova univerzita

Kuchta, J., & Válková, H. (2005). *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C.H. Beck.

Matoušek, O., & Matoušková, A. (2011). *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál.

Matoušek, O., & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.

Meřenko, J., & Kloknerová, M. (2006). *Prevenca kriminality mládeže v policajných činnostiach 2002 – 2005 – záverečná správa z výzkumu*. Bratislava: A PZ v Bratislave.

MPSV (2005). Národní koncepce rodinné politiky. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf

MŠMT (2009). Koncepce státní politiky pro oblast dětí a mládeže na období 2007-2013. Dostupné na: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/koncepce-statni-politiky-pro-oblast-deti-a-mladeze-na-obdobi>

MŠMT (2010). Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních. Dostupné na: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-doporuceni-k-primarni-prevenci-rizikoveho-chovani>

MŠMT (2013). *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

MV ČR (2006). Národní plán boje proti komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí na období 2006 – 2008. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/komercni-sexualni-zneuzivani-deti-dokumenty.aspx>

MV ČR (2011). *Strategie prevence kriminality v České republice na léta 2012 až 2015*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky.

MV ČR (2012). Národní strategie boje proti obchodování s lidmi v České republice na období 2012-2015 (MV ČR, 2012). Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/obchod-s-lidmi-dokumenty-982041.aspx>

MV ČR (2014). Republikový výbor pro prevenci kriminality. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/rvppk-republikovy-vybor-pro-prevenci-kriminality.aspx>

Náchodský, Z. (2006). *Nebojte se bránit*. Praha: Armex.

Novotný, O., & Zapletal, J. (2004). *Kriminologie*. Praha: ASPI.

Paludi, M. (2011). *The psychology ofteenviolence and victimization*. Santa Barbara, Calif.: Praeger.

Prokopová, D. (2014). Etopedie. Dostupné na: <http://www.specou.cz/files/eto-prez.pdf>

Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2009). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.

Reguli, Z. (2014). Teorie a didaktika úpolů SEBS. Sebeobrana specifických skupin. [PowerPoint presentation].

Reguli, Z. (2005). *Úpolové sporty, distanční studijní text*. Brno: Masarykova univerzita

Reguli, Z., Ďurech, M., & Vít, M. (2007). *Teorie a didaktika úpolů ve školní tělesné výchově*. Brno: Masarykova univerzita.

RVP (2014). Úmluva práv dítěte. Dostupné na:

<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/1659/umluva-prav-ditete.html/>

Rychtecký, A., Fialová, L. (2002) *Didaktika školní tělesné výchovy*. Praha: Karolinum.

Sinclair, J., Sinclair, L., Otieno, E., Mulinge, M., Kapphahn, C.& Golden, N. H. (2013) *A Self-Defense Program Reduces the Incidence of Sexual Assault in Kenyan Adolescent Girls*, pp. 374-380. *Journal of adolescent health*.

Svatoš, R. (2013). *Vývoj kriminality mládeže v České republice*. *Kriminalistika* 2. 139-154.

Školský zákon č. 561/2004 Sb. (2004).

Štefunková, M., & Šejvl, J. (Eds.) (2012). *Základy prevence kriminality pro pedagogické pracovníky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Tomášek, J. (2010) *Úvod do kriminologie: jak studovat zločin*. Praha: Grada.

Trestní zákoník č. 40/2009 Sb. (2009).

United Nations (2006) *World Report on Violence against Children*. Geneva: ATAR Roto Presse SA.

Vaničková, E. et al. (2009). *Národní strategie prevence násilí na dětech v ČR na období 2008 – 2018*. Praha: Úřad vlády ČR.

Válková, H., & Dünkel, F. (1992). *Trestní zákonodárství nad mládeží v historické a srovnávací perspektivě*. Praha – Freiburg: Leges.

Večerka, K., Holas, J., Tomášek, J., Diblíková, S. & Blatníková, Š. (2009). *Mládež v kriminologické perspektivě*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Vilímová, V. (2002). *Didaktika tělesné výchovy*. Brno: Paido.

Vít, M. (2009). *Sebeobrana pro střední školy*. Brno: Masarykova univerzita.

Vít, M. (2011). *Rozvoj kompetence k sebeobraně – evaluace programu Sebeobrana pro střední školy*. Brno: Masarykova univerzita.

Vít, M., Reguli, Z. & Chvátalová, J. (2012). *Základy osobní sebeobrany*. Brno: Masarykova univerzita. Dostupné na:

<http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/fsps/ps11/sebeob/web/index.html>

Zapletal, J. (1993). *Stav, struktura a dynamika kriminality. Základy kriminologie*. Praha: Univerzita Karlova.

Zákon o obětech trestných činů č. 45/2013 Sb. (2013).

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. (1963).

Zákon o sociálně právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. (1999).

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb. (2003).

Zákon o svobodném přístupu k informacím č. 106/1999 Sb. (1999).